

ÉRTEKEZÉSEK
a
Nyelv- és
széptud. o.
KÖRÉBŐL

1940-45

XXVI

1-9

.....
13.532

OSZK

XXVI.

13532/XXVI. 6.

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖRÉBŐL
AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI
NÉMETH GYULA
OSZTÁLYTITKÁR

XXVI. KÖTET — 6. SZÁM.

OROSZ HATÁSOK IRODALMUNKBAN

ÍRTA
ZSIGMOND FERENC
RENDES TAG

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
BUDAPEST
1945

OROSZ HATÁSOK IRODALMUNKBAN

ÍRTA
ZSIGMOND FERENC
RENDES TAG

RENDES TAGSÁGI SZÉKFOGLALÓ
FELOLVASTATOTT 1943. FEBRUÁR 1-ÉN

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
BUDAPEST
1945

KIADÁSRA AJÁNLOTTA

HORVÁTH JÁNOS r. t.

ZOLNAI BÉLA l. t.

13. 532/XXVI. 6

A KIADÁSÉRT FELEL
NÉMETH GYULA OSZTÁLYTITKÁR

OROSZ HATÁSOK IRODALMUNKBAN

I.

Dolgozatomban a „hatás” szó a szokottnál tágabb értelmű. Orosz íróknak, vagy irodalmi termékeknek „hatásáról” nemcsak olyan értelemben beszélek, hogy magyar írókat új, többé-kevésbé eredeti művek alkotására ihletnek, hanem a „hatás” fogalmi körébe tartozónak veszek minden olyan tényt vagy esetet, mely azt bizonyítja, hogy valamelyik orosz író egyénisége, emberi vagy költői szerepe, főleg pedig ez vagy az a munkája nálunk sem maradt „hatástalan”, munkáját nem hiába fordították le nyelvünkre, szűkebb vagy tágabb körben elérte célját, betöltötte hivatását. Az írói népszerűség sem egyéb, mint az olvasóközönségre tett hatás.

A hatásnak erre az utóbbi fajtájára vonatkozólag nem a közvetlen híradások, vagy éppen a könyvkelendőség statisztikai adatai a legérdekesebbek, hanem a más írók műveiben található nyilatkozatok, el ejtett megjegyzések, szándékos vagy akaratlan vallomások. Akárhány olyan regény van, melyekben a szerzőnek egy zárójelbe tett mondata, vagy egy egészen mellékes regényalak szájába adott megjegyzése korrajzi vagy szellemtörténeti szempontból az egész munkának legérdekesebb, esetleg legfontosabb része.

Efféle apró „dokumentumok” is helyet kapnak dolgozatomban, ha általánosabb érvényű következtetést lehet belőlük vonni valamelyik orosz irodalmi termék vagy jelenség magyarországi szerepére, ismert voltára, hatására. A kritikusok eddigi megállapításait is figyelembe veszem, gyakran az apró könyvismertető cikkekből is idézek, nem azért, mintha azt hinném, hogy ezek mind egyenlő értékűek, hanem azért, mert bármelyik kritikai megjegyzés, a legapróbb is, ha egyszer nyomtatásban megjelent, akár helyes, akár helytelen mivoltánál fogva szerephez juthat az igazság további keresésében.

Az orosz irodalmi hatások kérdése nálunk még tisztázatlan! Egyelőre az anyaggyűjtés munkája volna sürgős. Dolgozatom is csupán az anyaggyűjtő munkának egy mozzanata. Ezért szerkezete és tárgyalásmódja elkerülhetetlenül mozaikszerű.

II.

Az orosz irodalmi hatások keresése közben óvatosságra int bennünket két szempont.

Orosz irodalmi hatás-e mindaz, ami annak látszik? Ha orosz és magyar írók érzés-, látás-, ábrázolásmódja között hasonlóság mutatkozik, nem lehet-e ennek a hasonlóságnak, legalább részben, az is az oka, hogy valaha a magyarság évszázadokon át abban a földrajzi környezetben élt, melynek történelmi nevet később az oroszország adott? Beöthy Zsolt a magyarság faji és történelmi jellemének lényegét már benne látja a „volgamelléki lovas”-ban, s szerinte e jellem alakító tényezői közt ott van a folyóktól-tavaktól megszaggatott, végeláthatatlan orosz síkság is. De mostani hazánk némely része, elsősorban a Nagy-Alföld a Tiszával, szintén egyezést mutat a volgavidéki orosz síksággal, s talán lélekalkító szerepük is lehet egyforma irányú. Aztán a magyar faj már vándorlása közben is, mostani hazájában is folytonosan vegyült szláv népekkel, s ez a vérvegyülés is kihathat nemcsak a test, hanem a lélek alkatára is.

De biztos és pontos eredményekre az eddigi vizsgálódás nem tudott eljutni, sőt a jövődőtől sem remélhető ilyesmi. Többen megtették, hogy kimentek Oroszországba; a multkori világháború rendkívüli mértékben teremtett is alkalmakat oroszországi tapasztalatok szerzésére, — de az általános érvényű megállapítások nem igen tudnak többet mondani annál az igazságnál, hogy a magyar és az orosz nép testi-lelki mivolta között nemcsak eltérések vannak, hanem egyező vonások is. Vagyis ha hasonlóságokat keresünk, akkor találunk is.

Illyés Gyula néhány évvel ezelőtt élénk kíváncsisággal és a magyar ember lelki beállítottságával nézett szét maga körül Oroszországban. Alexandrovszk láttára úgy érezte, mintha Pestszentlőrincen, vagy valamelyik pestkörnyéki városcában járna, olyan magyar jellegű a sok csa-

ládi kis ház, mögöttük baromfi-óllal, gémeskúttal, burgonyaföldecskével. Az Azóvi-tenger olyan, mint a Balaton, nemcsak a víz, hanem a partmenti falvak is; a házak teteje, építési módja, berendezése a dunántúli magyar parasztházakéhoz hasonlít. Gorogyec közelében látta a Volgát, homokszigeteivel, vadmadaraktól népes berkeivel; ilyen lehetett a Tisza Petőfi korában... Illyés Gyulára csak az emberlakta, kultúrált rónaság s a hajózható folyamok vidékei hatottak vonzóan, hazájára emlékeztetően; a lakatlan, terméketlen orosz pusztákra borzongva gondol vissza; a sztyepp? az maga a halál.¹

Van azonban olyan író-honfitársunk is, aki meg éppen a puszták végtelen magánosságában látja azt az európai táji különlegességet, amely egymás testvéreivé avatja a magyar Nagy-Alföldet és az orosz síkságot, s kihat a rajtuk lakó emberek lelkiiségére is. Justh Zsigmond Párizsban főként pusztáimádatáról híresedett el. A *puszta könyve* (1891) c. alföldi tárgyú rajzkötetét francia nyelven is kiadta (1892), s különösen összebarátkozott a Párizsban lakó orosz művészekkel, mint akik szintén a „puszták fiai”.² Az idegen határoktól való messzeség, köröskörül pusztákkal való elszigeteltség mintegy a faji és nemzeti gyökeres jellem egyik feltétele, orosz és magyar vonatkozásban egyaránt. Az orosz cári birodalom hivatalos fővárosa Szentpétervár, de az orosz-ság lelkétől lelkezett székhely és középpont akkor is Moszkva volt. Így válik érthetővé Herczeg Ferenc metaforája, aki — ha csak feltételhez kötötte is — Debrecen „magyar Moszkvá”-nak nevezi oroszországi útjáról szóló emlékezésében.³ És így érthető, hogy e metafora kiérdemlése terén Debrecennek mindjárt akad méltó versenytársa is, a másik alföldi, pusztaközépi nagy magyar város: Szeged. Ady Endre írja: Tömörkény Istvánnak „az irodalmi regionalizmust vettem valamikor a szemére... Szeged sajtója akkor találta ki, hogy Budapest kozmopolisszal szemben Szeged a magyar Moszkva, s Nagyváradot pláne lekicsinyelte”.⁴

Báró Mednyánszky László festőművésről feljegyzi ifj. Hegedüs Sándor, hogy noha trencsénmegyei születésű volt, mégis „egyedül az

¹ Illyés Gyula, Oroszország. Év n. 170., 145., 220., 153. l.

² Justh Zsigmond naplója (1941) 36., 142. l.

³ A gótikus ház 178. l.

⁴ Nyugat 1917. I. 849. l.

Alföld tette festővé”, mert csak itt lelte meg „azokat a lágy délorosz impressziókat és azokat a színeket, melyeket a szülőföldjén nem talált meg”.⁵ Dehát miért éppen délorosz színek és benyomások kellettek neki, hogy festővé legyen? Egyéb magyarázatra nem tudunk gondolni, mint arra, hogy valószínűleg síkság-lakó szláv faj (lengyel) vére is csörgedezett ereiben.

Különben akiknek képzetvilágában egy vagy más ok miatt jelentősebb szerepet játszik Oroszország, azokat egyébfajta tájak is a magyar és az orosz föld hasonlóságára emlékeztetik. Krúdy Gyula szerint a Poprád mellékén „a fennsíkok olyanok, mintha Oroszországból volnának kimetszve”.⁶ Nem vagyunk tisztában az „Oroszországból való kimetszettség” fogalmával, de az ilyesmit nem is lehet igazában megmagyarázni, az ilyesmit csak érezni lehet és kell. „Határtalan síkságok, vagy völgyes, dombos vidékek, amelyeken keresztül a kán lovasai nyargalásznak, alig írhatók körül tájképszerű sajátágaikkal, és mégis ott érezzük bennük a magyar tájakat” (!), mondja egy orosz filmről szólóban Hevesy Iván.⁷ Herczeg Ferenc is legfeljebb maga (de talán maga sem) tudná világosan megértetni velünk, hogy esti szürkületben Budapest belvárosa miért hatott reá úgy, mint „egy fantasztikusan transzpónált, oroszosan intimus álomváros”.⁸

A környezet hasonlóságának valamelyes mértékben megvan az alakító hatása az emberek külső-belső jellemvonására is. Illyés Gyula Moszkvában mordvinokkal, cseremiszekkel és zürjénekkal is találkozott, s azt mondja, ez a találkozás olyan élmény volt, hogy a megilletődöttség miatt csak akadózva tud róla beszélni. Citera-zenéjük olyan volt, mintha magyar népdalokat hallana dunántúli szülőföldjén, arcuk tökéletes baranyai típus stb. E nagy hasonlóság magyarázata természetesen nem a földrajzi helyzet hasonlóságában, hanem az ősi fajrokonosságban van. De Illyés a charkovi étteremben felszolgáló hatalmas termetű orosz pincérrekről is azt állapítja meg, hogy „kuruckorbéli felkelők”-nek látszanak; az egyikről azt mondja: „így képzeltem el mindig Esze Tamást”.⁹

⁵ Lángelmék árnyékában 125. l.

⁶ Magyar tükör 37. l.

⁷ Nyugat 1927. I. 301. l.

⁸ A gótikus ház 244. l.

⁹ Oroszország 169. l.

A szláv-turáni vérvegyülés gyakorivá is teszi magyarok és oroszok között nemcsak a termet, hanem az arc- és fejalkat hasonlóságát is. Kosztolányi Dezső és felesége meglátogatta Capri szigetén Gorkij Maximot, s ez nem győzött csodálkozni oroszos külsőjükön.¹⁰ Justh Zsigmond feljegyezte naplójába (1888. III. 10.), hogy, mikor ismeretlen orosz emberekkel találkozik, rendszerint oroszoknak nézik őt, s oroszul szólnak hozzá. (A Justh-család túrócmegyei eredetű.)

Justh Zsigmond személye alkalmas példa arra is, hogy magyarok és oroszok között nemcsak testalkati tekintetben lehetett elég gyakran észrevenni valamelyes hasonlóságot, hanem lelki, főként kedélyi vonatkozásban is. Justhban párizsi orosz ismerőseinek láttán az a meggyőződés alakult ki, hogy a magyar természettel az orosz népnek a lelke és kultúrája, a maga egyéni természetével pedig az orosz lélek mélabúja rokon. Oroszos jellemvonás benne a köznéphez való lelki közeledésnek, a vele való emberbaráti érintkezésnek hajlama. A tótság és ruténség között fekvő Sáros megyének egyik előkelő földbirtokos családjáról olvassuk: „Szinyei Merse Pál, a sárosi nemesúr és immár világhírű festő a fivéreivel vállán vitte a temetőbe öreg szlovák szolgájuk koporsóját”.¹¹ A magyar paraszti néposztályt együttességében is az oroszokhoz hasonlónak, vele rokonlelkűnek érzik többen. Az orosz filmek szereplőin a magyar paraszt összes típusai annyira felismerhetők, hogy az „mulatságosan meglepő”, s általában „az orosz filmek a művészi és filmhatásokon túl a magyar nézőben valami megfoghatatlan és elemezhetetlen érzést váltanak ki”.¹² Oláh Gábor is hangoztatja az orosz muzsik és a magyar paraszt életének, sorsának, tragikumának egymáshoz való rokonságát.¹³ Várkonyi Nándor tagadja a magyar és az orosz lelki alkat hasonlóságát, de elismeri, hogy a magyarság vidéki élete meglepően egyező jelenségeket mutat az orosz írók rajzolta orosz étellel.¹⁴

Az elsorolt véleményekből nem lehet határozott, világos igazságokat leszűrni, de azt el tudják hitetni velünk, hogy a sajátosan orosz és a sajátosan magyar életjelenségek között van valami tudományosan

¹⁰ Kosztolányi Dezsőné, Kosztolányi Dezső 254. l.

¹¹ Cs. Szabó László, Felvidéki napló. Nyugat 1939. 1. sz.

¹² Hevesy Iván: Nyugat 1927. I. 301. l.

¹³ U. o. 1910. 1573. l.

¹⁴ Az újabb magyar irodalom 1942. 49. l.

eddig nem tisztázott, talán nem is tisztázható hasonlóság, mégpedig külsőleges és lelki vonatkozásban egyaránt. Ez a rokonság az orosz irodalmi hatás kérdésének vizsgálatában egyrészt óvatosságra int bennünket, t. i. hogy orosz hatás nélkül is mutatkozhatik a két irodalom között némi hasonlóság, másrészt azonban fokozhatja is a magyar írók és olvasók érdeklődését és fogékonyságát az orosz irodalom iránt, tehát a hatásnak útját is egyengetheti. Hiszen mi magyarok az orosz életre vonatkozó egész tudásunkat — legalább is a multkori világháborúig — mondhatni: kirekesztőleg az orosz irodalomból szereztük.

III.

Van egy másik olyan szempont is, amely óvatosságra int bennünket az orosz irodalmi hatás kérdésében. Az irodalmi hatások általában nem szoktak tiszta, vegyítetlen elkülönítettségükben érvényesülni, a valóságban nincs is vegyítetlen tisztaság. Az orosz irodalmi áramlatok is részint nyugateurópai forrásokból fakadnak, részint kölcsönös érintkezésben vannak velük, és táplálják egymást. Puskin és Lermontov költészete a köztudatban is eggyé van forrva a Byronéval, s hatásukat irodalmunkban nem könnyű elkülöníteni angol mesterükétől. De az orosz irodalomnak az angolhoz fűződő kapcsolatai és egyezései később sem múlnak el; talán kevésbé rikítóak lesznek, de mélyebbek és jellemzőbbek. Az orosz irodalom leggazdagabb fejlettségű műfaja, a regény, a realiztikus ábrázolásmód körébe tartozik, s benső kapcsolatba kerül az ugyanolyan művészeti irányt képviselő angol regénnyel.¹⁵ Császár Elemér egyenesen azt mondja: „Az orosz realisták, Tolsztojjal, Turgenyevvel, Dosztojevszkijjal élükön, az angolok tanítványai”.¹⁶ Greguss Ágost a Kisfaludy-Társaság 1866. évi közgyűlésén, titkári jelentésében az éppen megjelenő magyar *Anyégin*-fordítással kapcsolatban érdekesen mutat rá az angol és az orosz irodalom egy közös különlegességére: a humorra. „A borongó, hideg észak eme fényes, tüzes ajándékában legbővebben részesült az európai világ két irodalma: a legszabadabb, meg a legelnyomottabb, az angol, meg az orosz”. E két nagy realista

¹⁵ Lásd: Haraszi Gyula *A naturalista regényről*. 1886. 360—361. l.

¹⁶ A magyar regény története. 2. kiad. 252. l.

regényirodalmat mindenesetre egymás rokonává teszi, s a harmadik nagy realista regényirodalommal, a franciával szembeállítja pl. az „impassibilité”-re való törekvés hiánya, sőt az ezzel az elvvel tudatos ellentétben álló írói magatartás: az érzelmi érdekelttség és erkölcsi állásfoglalás. Az angol és az orosz irodalmat a múlt század második felében még szokás volt együtt említeni „északi irodalmak” közös néven. Az irodalmi hatások legszemléletesebb, legárulkodóbb eseteit nem a jelentékeny tehetségű írók művei mutatják; ezért gondoljuk említésre érdemesnek azt a kritikai megjegyzést, mely 1887-ből való, s egy nőírónnal kapcsolatban az angol és az orosz hatásnak egyidejűségét és párhuzamosságát állapítja meg. A *Fővárosi Lapok* említett évfolyamában¹⁷ Paál Árpád ismerteti Tutsek Anna *Elbeszélések és rajzok* c. új kötetét, s az író nő korábbi munkásságáról azt mondja: „olyszerű benyomást gyakorolt rám, mintha a kellőnél erősebb behatása alatt állana mesterreinek, főleg az északi irodalmak két nagy alakjának, kikkel tartalmas, magvas tanulmányaiban is oly szívesen foglalkozik. Előszeretettel hajol főleg Dickens és Turgenyev költészete felé...” — A legújabb időkig Tolnai Lajos műveiben csak az angol regény felé mutató kapcsolatokat állapítottak meg, de mostanában emlegetni kezdik a szegények és szenvedők iránti részvétének olyanféle nyilvánulásait is, különösen legkorábbi néhány elbeszélésében, melyeken mintha némi oroszos jelleg is felismerhető volna. Beöthy Zsoltra is hatott Tolnai, s talán ez a körülmény is egyik oka annak, hogy Beöthy szépprózáirói egyéniségén angol és amerikai-angol írókéval egyszerre orosz eredetű megtermékenyülést is észre lehet venni. — Az általánosan „oroszos” írói modorúnak emlegetett Petelei Istvánról is azt jegyzi meg Galamb Sándor, hogy benne „a turgenyevi és Bret Harte-i hatások érdekesen váltakoznak”.¹⁸ Tömörkény Istvánról is többen megállapították a nagy orosz írókkal való jellemrokonságot, maga Tömörkény azonban ilyesmiről nem akart tudni, s csak három amerikai angol írónak (Bret Harte, Mark Twain, Aldrich) reá mint kezdő íróra tett hatását ismerte el.¹⁹ — Az angol és orosz irodalmi hatás egyidejűségére és összefonódottságára vonatko-

¹⁷ I. k. 12. sz.

¹⁸ A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. Budapesti Szemle 1925. okt.

¹⁹ Juhász Gyula, Tömörkény István élete és művei. 1941. 47. l.

zólág meggyőző példa az, hogy Krúdy Gyula egyik regényében egy mellékalakról, egy műkedvelő íróról valami nagyon jellemzetest akarván mondani, ezt árulja el róla: „táskájában egy félig kész regény passzusai, amely regénynek inspirátorai hol Dickens, hol meg Turgenyev íróurak voltak, régen megírt műveikkel”.²⁰ — E két irodalom emberszeretettől átmelegedett realizmusát Gyulai Pál is jobban kedvelte, mint a francia szépprózáét, sietett is szóhoz juttatni az *Olcsó Könyvtárban* is a gondosan megválogatott orosz beszélyeket. A maga apróságában is jellemző, hogy a Gyulai Pál ízlési köréhez tartozó Szüry Dénes, kit néhány év múlva a Kisfaludy-Társaság is tagjává választott, 1886-ban megjelenő *Emlékek* c. kötetében három novella-fordítást közöl: az egyiknek szerzője Puskin, a másiké Dickens, a harmadiké Turgenyev.

Az emberbaráti részvét megnyilatkozik az angol regényírókban is, az oroszokban is, de nem egyenlő mértékben. A mult századi angol társadalom erkölcsi felfogása szigorú tilalomfákat állított a tárgyválasztás és az írói magatartás terén. E tilalomfák túllépése tekintetében a francia irodalom az, amely versenyez az oroszsal. Pl. a perdita-típusnak, mint a polgári társadalom részvétünket megérdemlő áldozatának bemutatásával Hugo Viktor *Nyomorultak* c. regénye (1862) öt évvel megelőzte Dosztojevskij *Bűn és bűnhődés*ét, s az emberi nyomorúság rajza révén Hugo Viktor hatása Gorkijig elér.²¹ A fiatal Dosztojevskij jól ismerte Sue, Georges Sand műveit, részben Balzacéit is. Kuncz Aladár hívta fel a figyelmet arra, hogy Dosztojevskij *A félkegyelmű* c. regényének (1868) voltaképpen ugyanaz a tárgya, mint Prévost *Manon Lescaut*jáé (1731), vagy Dumas fiás *Kaméliás hölgyé*é (1848), ha a feldolgozásmód egészen másféle is.²² — A francia nyelv és műveltség régóta otthonos volt az orosz társadalom felső rétegében, a mult század közepétől kezdve pedig Franciaországban is egyre divatosabbakká lettek az orosz szellem kiviteli cikkei. Franciaország egyrészt menedékhelye volt az orosz emigráns íróknak és anarchistáknak, másrészt politikai és katonai szövetségese lett a cári önkényuralomnak.

²⁰ Velszi herceg 193. l.

²¹ Ijjas Antal, Maxim Gorkij. Napkelet 1936. aug. 1.

²² A *Félkegyelmű* c. regény elé írt bevezetés. Külön: Nyugat 1924. I. 137—142. l.

E szövetség megkötése (1891) előtt pár évvel írja a *Fővárosi Lapok* (1887. 81. sz.): „Az orosz dalok most nagyon divatosak Párisban, az estélyeken mindig műsoron vannak”. De az orosz regény is divatos, és az orosz művészek egész kolóniát alkotnak a francia fővárosban. A magyar ember tehát (pl. Justh Zsigmond), ha Párizsba ment, egy darab orosz világba is belecseppent, s akarva-akaratlanul hatása alá kerülhetett. Az ilyen francia-orosz irodalmi hatás párhuzamosságára céloz Péterfy Jenő, mikor Iványi Ödön *A püspök atyafisága* c. regényének (1889) bírálatában megállapítja: „mintha az író képzelme . . . orosz és francia regények hátramaradt hatásaiból szőné alakjait s jeleneteit”.²³ A francia és az orosz irodalom iránti rokonszenv kavargó vegyüléke jellemzi pl. Bródy Sándor műveinek többségét is.

Kosztolányi Dezső 1925-ben panaszosan állapította meg, hogy mintegy húsz év óta (tehát körülbelül a századforduló óta) a magyar írói nemzedék elfordult a francia szellemtől, s „hajlamában és célkeresésében merőben ellentétes irányba csapott”, t. i. a német és az orosz világszemlélet vezetése alá adta magát. Kosztolányi olyan szerelmese volt a magyar nyelvnek, hogy csak nagyritkán, a legvégső szükségben folyamodott egy-egy idegen szóhoz. Most említett cikkében a francia szellemet egyensúlyozott és értelmi-szétszedő-szatirikusnak nevezi (az általános nyelvhasználat „racionális-analitikus”-t mondana), a német-orosz szellemet pedig egyensúlyozatlan és érzelmi-összefogó-humoros világszemléletűnek. Kosztolányi tehát egymással össze nem férőnek minősíti a francia és az orosz szellemet, természetellenesnek a francia-orosz irodalmi *entente cordiale*-t. Elfelejtkezik arról, hogy különösen a regényműfaj terén a francia géniusz sem olyan már, amilyen régebben volt, fogalmi és nyelvi kristálytisztta világosságát és átlátszóságát alaposan kikezdte a tudatalattiság tárgykörének és az ehhez igazodó kifejezésmódnak benyomulása a francia modern irodalomba, főként Freud és Dosztojevszkij hatása alatt.²⁴ Kosztolányi szellemi alkat tekintetében a franciákkal rokon, de világnézetébe korán behullott, s ott termékeny talajra talált az orosz borúlátás csírája. Kéziratos hagyaték-

²³ Budapesti Szemle 1891. 66. kötet.

²⁴ h. g.: Napkelet 1928. 5. sz. Külföldi folyóiratszemle. — Komor András, Georges Duhamel, Nyugat 1926. II. 393—396. l.

kában akadtak rá erre a nyilatkozatára: „Minden bajom abból származik egyébként, hogy az emberiséget kimondhatatlanul, véres szerelemmel szánom”.²⁵

Az orosz irodalmi hatásokra vonatkozó adatokat és feltevéseket, amennyire lehetséges, a legkiemelkedőbb néhány író alakja köré csoportosítjuk.

IV.

PUSKIN.

A szabadságharc előtt igen keveset tudtunk az orosz irodalomról. Érdekes manapság olvasnunk a Kisfaludy-Társaság *Külföldi Regénytár* c. kiadvány-sorozatának előbeszédét, melyben Schedel Ferenc hét évvel Puskin, s három évvel Lermontov halála után, 1844-ben ezt mondja: „Sőt leszen gond, hogy egyszer-másszor az európai kisebb irodalmakból, milyen a hollandi és svéd, a lengyel és orosz stb. mutassunk föl valamit...” Csak a 60-as években kezd Puskin méltóbb helyet foglalni el irodalmunkban. 1862-ben és 1865-ben Arany János két folyóiratában Zilahy Károlytól jelent meg összesen három Puskin-vers fordítása, 1864-ben Cserényi (Zilahy Imre) adott ki egy kötetnyi Puskin-fordítást *Költői beszélyek* címmel, két évvel később *Északi fény* című kötetet Puskin és Lermontov verseiből. 1866-ban jelent meg Bérczy Károly *Anyégin*-fordítása. Arany László is fordított (Bodenstedten át) Puskinból; Szász Károly, a püspök unokaöccse 1884-ben adta ki *A kaukázusi fogoly* fordítását; *A cigányleányt* Jókai fordította. Apróbb verses műveinek fordítói közt ott vannak Feleki Sándor, Karafiáth Jenő, Képes Géza, Radó Antal, Szabó Endre stb. Novellái közül is több le van fordítva.

Puskin műveinek magyar fordításai közt egy van olyan, amely valóban élő és ható tényezője irodalmunknak mind mai napig, — a többi mind elenyészik mellette. Ez a kivételes értékű és sorsú munka a Bérczy Károly lefordította *Anyégin Eugén* című verses regény.

Bérczy Károlyt 1862. január 30-án választotta tagjává a Kisfaludy-Társaság, s Bérczy nem egészen egy hónap múlva már meg is tartotta

²⁵ Kosztolányi Dezsőné, K. D. 153. 1.

székfoglalóját, felolvassván az *Anyegin* I. énekének verses magyar fordítását. Ez a fordítás még Bodensedt német szövege alapján készült, de Bérczy lassanként annyira varázsa alá került Puskin művének, hogy megtanult oroszul, s hozzáfogott az eredeti szövegből való fordításhoz. Négy évig dolgozott elmélyedő szeretettel ezen a munkán. A Kisfaludy-Társaság elnöke, báró Eötvös József már előre felkérte Bérczyt, hogy *Anyegin*-fordítása a Kisfaludy-Társaság kiadványaként jelenhessék meg. Ez 1866-ban meg is történt.)

Bérczy tulajdonképpen az angol irodalomnak s az angol előkelő társadalmi életnek volt szerelmese. Puskin is mint Byron-tanítvány vonta magára figyelmét, de aztán nem is engedte ki többé varázsköréből. *Anyegin* Eugén is az előkelő társadalmi réteg képviselője, független anyagi jólétben élő gavallér, s az orosz úri társadalom élete rokonabb párja volt a Bérczy korabeli úri életnek, s a valóságban, vagy legalább ábrándokon át jobban átélhető volt a magyar úri osztály számára, mint az angol. Bérczy az orosz szöveggel való birkózása közben szívének legszebb álmait élte át, ezért sikerült olyan művészivé a fordítása; a művelt magyar társadalomra nézve ugyanolyan mámorító élmény volt *Anyegin* olvasása, ezért lett Bérczy fordításának olyan ropant sikere.²⁶

Az *Anyegin*nek legnagyobb irodalomtörténeti és szellemtörténeti jelentősége Magyarországon az ú. n. „közönség-siker”, nem pedig az, hogy Gyulai Pál *Romhányi*-ján s még néhány magyar költői elbeszélésen meglátszik a hatása; ez a hatás már eléggé tisztázva is van.²⁷

²⁶ Arany László, Bérczy Károly emlékezete (1875.) A. L. összes m. II. 315. l. — Gyergyai Albert, Bérczy Károly. Nyugat 1921. I. 405—415. l.

²⁷ Papp Ferenc Gyulai Pál *Romhányija*. Budapesti Szemle 1919. 181. k. 167—187. l. — Kéky Lajos, A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Irodalomtörténet 1912. — Galamb Sándor, Költészetünk fordulata... Napkelet 1923. november.

Újabb véleményekül megemlíthjük, hogy Péterffy László szerint a *Toldi Szerelmében* Rozgonyi Piroskának „életkörülményei, sorsa, magatartása Puskin *Anyegin*-jében Tatyánát juttatja eszünkbe. De mennyivel magasabbrendű Piroska!...” Pap Károly-emlékkönyv 1939. 418. l. — Beöthy Zsolt *Kálozdy Béla* c. regénye „a *Déli-bábok hőse* és az *Anyegin* családjából való: az eljátszott élet boldogtalanságának, a nagyrahevátott tehetség letörésének rajza...” Pesti Napló 1939. V. 21. — Ady Endre *Margita élni akar* c. költői elbeszéléséről mondja Hegedüs Loránt: „verselésén megérzik a Puskin-utánzás s már itt kitűnik, hogy a költő nincs saját magán belül; a regényke szerkezete növekvő konfúzió...” Ady és Tisza 63. l.

Fontosabb az a tény, hogy nemcsak az írók vannak Puskin hatása alatt, hanem olvasóinak százai-ezrei is. Az író a maga nevében ritkán árulja el Puskin sugalló szerepét, de azt nem állhatja meg, hogy egy vagy több regényalakjával ne emlegettesse az *Anyéigint*, mert tudja, hogy ezzel az eljárással az illető jellemének valóságosságát növeli. Íme egy példa 1887-ből. Werner Gyulának Egri Gyula álnév alatt irt novellájában, a *Júlia szerelmében* egy helyt ezt olvassuk: „Kitűnő ebéd várt bennünket. Az asztalok görnyedeztek a tálak súlya alatt. Felséges borok álltak karcsú, metszett üvegekben. (Zolnay, Puskin verseit idézte halkan: „És óh! ez, Zizim, termeted’ — A nyúlánkot, a kecseset, — idézi emlékembe vissza’). Az étlap bármely ínycencet kielégítene...” Vajjon ki ez a Zolnay? Megtudjuk Júlia leveléből, melyet Sylviának ír: „Zolnay? Harminckét éves szép férfi, régi úri család ivadéka. Ősei nagyhírű tetteket vittek véghez; ő maga gondos nevelésben részesült. Beutazta egész Európát, s erős becsvágy lüktet nyugalmas modorának síma felszíne alatt...”²⁸ Íme egy magyar Anyéigin-jelölt! most még becsvágy él benne, de pár év múlva valószínűleg igazi Anyéigin Eugénné lesz. Ránk nézve most annyiban érdekes ez a példa, mert azt mutatja, hogy a múlt század 80-as éveiben előkelő, szép és az irodalomban jártas, már nem egészen fiatal, de talán annál érdekesebb és hódítóbb magyar gavallér nem vehetett részt pazar finomságú lakomán úgy, hogy önkéntelenül át ne élte volna egyéniségének, helyzetének és reá váró sorsának Anyéigin-analógiáját. Werner Gyula valami korjellemező vonást akart ráfesteni a szokványos regényhős arcára, — s a zárójelbe tett rövid Anyéigin-idézettel szerencsésen elérte célját. Puskin fő művének szelleme ott lebegett akkoriban az életélvező úri magyar társadalom minden társas összejövetelén. — Két évvel későbbi időből íme egy másik, még parányibb, de éppen kisszerűségében jellemző példa. Iványi Ödön *A püspök atyafisága* c. regényében az eszményi jóságú Veron mélységes szerelmet érez az erre nem méltó Kanut iránt; meg is vallja neki, nem levélben, hanem élőszóval: „Szeretem Önt. Miért tagadnám?”... Íme Tatyánának Bérczy Károly tolmácsolta megható szavai; a magyar lányok is Puskitól tanulták akkoriban a vétektelen nő szerelmi vallomásának édesbús beszédét, nemesen lemondó gesztusát.

²⁸ Fővárosi Lapok 1887. 24., 25. sz.

Ha Iványi Ödön tudatosan idézett az *Anyégin*ből, akkor azért tette, mert tudta, hogy olvasói, különösen női olvasói mindnyájan jól ismerik az idézett Puskin-sort; ha meg nem tudatos Veron szavainak a Tatyánáéival való azonossága, akkor még jellemzőbb bizonyosságot kapunk arra vonatkozólag, hogy íróink fülébe olyankor is Puskin diktálja a mondanivalót, mikor nem is gondolnak öreá.

A 90-es évektől kezdve az *Anyégin* az érzelmes lelkű olvasóknak egyre édesébb ingerű csemegéjévé, nemsokára pedig — paradox módon szólva — egy eszmények nélküli nemzedéknek, a „századvég”-nek életeszmenyévé lett. Ez csak úgy történhetett meg, hogy a századvégi tespedt korszak előbb a maga ízléséhez idomította, azaz eltorzította Puskin művét, azután pedig mint saját tükörképében gyönyörködött benne. A századvégi magyar férfiak nem sajnálkozva, hanem irigykedve néztek Anyegin Eugénre, mohó készséggel cseréltek volna vele sorsot, mert arra gondoltak, mennyi élvezeten, mennyi szerelmi kalandon mehetett át, „amíg ily szépen elfáradott” (Ady), míg kiégett szívű, életúnt ember lett belőle. A századvégi szerelmes leányok szégyenlősségi gátlásain is nagyot könnyített az a tudat, hogy az ártatlan, kedves Tatyána is levelet írt Eugénhez. Puskin remekműve egy kissé mintegy ponyvára került, s a századvég és századforduló magyar ifjúsága megkötyagosodott ettől az olvasmánytól, olyanformán, mint Don Quijote a lovagregény műfajától.

Ehhez a hasonlathoz jól illik példának Bródy Sándor *Don Quixote kisaszony* c. regénye (1888), melynek hősnője tudatosan utánozza Tatyánát, s levelet ír Ardó Kornélhoz, szerelmét kérve; Ardó aztán még az Anyeginénál is lehűtőbb választ ad (szintén levélben).

De minden másnál jellemzőbb példatár idevonatkozólag Krúdy Gyula regényköltészete a maga egészében, a biedermeier-érzelmesség másodvirágzásának ez az andalító hatású illat-lepárolása. Legismertebb regényében, *A vörös postakocsiban* (1913) nem az a nevezetes, hogy hőse, a kocsin utazó, különöc Alvinczi Edvárd szintén nem egyéb, mint Anyegin Eugén eltorzult, megvénhedt mása, hanem az, hogy a regény minden szereplője Puskin művének dajkatején nőtt fel, az *Anyégin* világaért eped, s könyvnélkül idézget belőle. Már a címlap előtti levél első lapján jelikeként egy versszak olvasható az *Anyégin*ből; ugyanez a jelige szerepel a IX. fejezet élén is, másutt nincs is semmiféle jelige.

Berta, az állatorvos felesége fontoskodó titokzatossággal ad egy könyvet a lapszerkesztőnek, Rezedának, nyomatékosan kérve őt, hogy olvassa el. A könyv Puskin *Anyéginje* volt. Szegény Berta nem tudta, hogy Rezedának ez a munka nemcsak legrégibb és legkedvesebb olvasmánya, hanem a nőkel való ismeretségének is fő eszköze, szerelmeit neki köszönheti, mert a belőle felolvasott részletekkel, azaz Puskin és Bérczy közös remeklésével szokta szívüket fogékonnyá tenni a szerelem iránt. Még öngyilkossági kísérlete előtt Klarához írt levelében is ezt írja: „Ön volt az egyetlen, akit valaha szerettem... Verseket olvasok majd *Anyéginből*. A ballet-et vagy a Tavasz-t. Isten önnel, királynő!” Klára boldogtalan is, hogy Kőbányán született, nem Oroszországban. — Különben Krúdy sem elégszik meg azzal, hogy regényalakjait epedezteti Puskin után, hanem belőle magából is kitör a rajongás: „*Anyégin!* Tán csak azért volna jó még egyszer ifjú tanulóknak lenni, hogy az elhagyott liget padján kivésett női szívek és kezdőbetűk között először olvassuk ismét *Anyégin Eugént!* Moszkvába utazni és a balettnek tapsolni. Tatyána levelét venni és a Néva partján sétálni! Mindnyájan *Anyégin Eugének* vagyunk ifjúkorunkban...” — Nemcsak a *Vörös postakocsi*ből lehetne említeni jellemző példáit az *Anyégin*-hatásnak, hanem Krúdynak úgyszólván mindenik munkájából (*Napraforgó*, *Pesti album*, *Hét bagoly*, *Aranykézutcai szép napok*, *Velszi herceg* stb.). Mutatóban még csak egy példát jegyzünk ide: Nandintól megtudjuk barátnőjéről, Olgáról, hogy orosz nagyhercegnőnek képzei magát, és a harisnyakötőjére egy Puskin-sor van arannyal hímezve.²⁹

Nemcsak a férfiak Puskin-imádata nyúlik vissza tanulókorukba, hanem a nőké is. Ladányi Teréz „hányszor, de hányszor olvasta a polgárban a szerelmes Tatyána történetét!”; lett is Terézből nemsokára moszkvai lakos, t. i. — *vengerka*.³⁰

Krúdy Gyula szerint³¹ Szép Ernő *Lila ákác* c. regényének (1930) hőse, Csacsinszky Pál is „pesti Eugén *Anyégin*”, Majthényi György

²⁹ *Pesti album* 41. l.

³⁰ Pásztor Árpád, *Vengerkák*. 6. kiad. 152. l.

³¹ *Nyugat* 1923. II. 504—507. l.

Aranymalinkó c. regényének (1932) fő alakja is sűrűn idézgeti az *Anyégin* érzelmes verssorait, — állapítja meg Rédey Tivadar.³²

Ezek a példák mutatják, hogy a századvégi és századfordulói szellem jócskán átjött a XX. századba is.

A lírai műfajban is ihlető szerephez jut az *Anyégin*. A múlt század utolsó évében egy ismeretlen nőtől levelet kapott a Debrecenben ujságíróskodó Ady Endre, s így válaszol rá a *Debrecen* c. napilapban:

Tünedező alkonyvilágnál
Olvasgatom a levelet...
Tatyána sír, sirát egy titkot,
Egy vágyat, amely elveszett.

Tatyána sír... Van még Tatyána,
Rajongó lelkű, hófehér,
Aki szeret félőn, titokban,
Ki szeret a szerelemért!...

Néhány héttel korábban ódaszerű költeménnyel is hódol Puskin szellemének Ady ugyanabban a napilapban.³³ — Szintén költeményben ünnepli az *Anyégin* szerzőjét báró Hatvany Lajos a *Budapesti Szemlében*; Hatvany magát Gyulai Pál tanítványának vallotta, s most szóban levő költeményének is egy Gyulai-óda (*Horatius olvasása*kor) mintájára adott címet: *Anyégin olvasása*kor. — Bérczy Károly születésének századik évfordulóján Fóthy János *Ének az ifjúságról* című költeménnyel áldozott a jeles műfordító emlékének³⁴, az alcím ez: „Szélső változatok Puskin verseire.” Egy hosszabb lírai sorozatból kapunk két részletet; az első 10, a második 18 *Anyégin*-versszakból áll. A második részlet 17. versszaka ki van hagyva, csak a sorszám van megjelölve; bizonyára csak műfogás ez, az *Anyégin*hez való hasonlóság egy játszi mozzanata.

Kosztolányi Dezső is Puskin—Byron-féle hangulatok idegen vi-

³² Napkelet 1932. 11. sz.

³³ Lásd: Kardos László, A huszonegyéves Ady Endre. 1922. 62. l.

³⁴ Nyugat 1921. I. 416—420. l.

zein ringatózik költői indulásakor. *Mágia* c. új kötete (1912) ellen is az a kifogása Babits Mihálynak, hogy az említett idegen, angol-oroszhatástól még ekkor sem tud egészen megszabadulni.³⁵

Az *Anyégin* sem kerülhette el a nagyon népszerű művek sorsát, a travesztia csörgősapkáját. A XX. század gavallérjai is el tudnák jól játszani az *Anyégin*-szerepet: tudnának szépek, jólöltözöttek, előkelően unatkozók lenni, tudnák imádatni magukat a nőktől, — ha volna elég pénzük. De nincs. Bosszújukban nem tehetnek mást: torzképet rajzolnak *Anyégin*ről, fonákra fordítják Puskin mélabús meséjét. *Anyégin* csődbe jut, a nő pedig, mikor erről értesül, kiadja útját, s átpártol másik, még csődbe nem jutott *Anyégin*hez. (Zsolt Béla, *Anyégin és a fizetéseképtelenség*.)³⁶

*

Az *Anyégin*en kívül Puskin verses művei közt *A cigányok* a legismertebb. E témának faji és helyi különlegessége mintegy hozzátapadt Puskin nevéhez, s azonnal felidézték egymást a *Puskin*-ismerő magyar olvasók tudatában. Íróink bizonyosak lévén erről, megelégednek rövid utalással. „Ez a füst talán még ama vándorcigányok tűzéből való, amelyről Puskin is írt...”³⁷ Az ilyen utalás kissé még magyarázgató, de pl. Babits Mihály, mikor arról beszél, hogy fogarasi tanár korában elsétálgatott messzire, s egész cigány-sátorvárosokhoz jutott, mindössze ennyit mond: „csupa puskini exotikum”.³⁸ — művelt olvasói ennyiből is megérezték, hogy a fogalommal vált „puskini” jelzőnek itt mi a jelentése.

V.

LERMONTOV.

Lermontovot Székely József és Arany László ismertette meg a magyar olvasókkal. Székely József a *Hölgyfutár* 1857-i évfolyamában

³⁵ U. o. 1913. 2. sz.

³⁶ Ma Este 1923. 9. sz.

³⁷ Krúdy Gyula, Velszi herceg 53. l.

³⁸ Keresztül kasul az életemen 40. l.

írói arcképet rajzolt Lermontovról,³⁹ Arany László pedig húszéves korában, 1866-ban tanulmányt írt róla. Vázolta e tanulmányában az orosz és a magyar irodalom XVIII. századi kifejlődésének egymáshoz hasonló mozzanatait, Lermontov életét, egyéniségét, költészetét, s fejtegetései közé verses fordításban beiktatott Lermontov költeményeiből számos versszakot, pl. bemutatta Lermontov *A hajó* c. versét és összehasonlította Berzsenyi *Osztályrészemével*. Kemény szigorúságú ítéletet mondott arról a prózai művéről, mely talán bármelyik művénél ismeretesebb a külföldi irodalmakban, nálunk is; a *Korunk hőse* c. regény ez, „melyről szeretnénk letörölni a Lermontov nevet”. (Pedig éppen ennek a regénynek a címe az, mely Lermontov irodalmunkra tett hatásától még ma is eleven.)

Gyulai Pál attól kezdve, mikor egyénisége, világnézete teljesen kiérlelődött, nem vonzódott a féktelen szenvedélyű, dúlt lelkű írókhoz. De megnősülése előtt, 30—31 éves korában őt is megkörnyékezte a világfájdalom, s ekkortájt legkedvesebb költői közé tartozott Lermontov; le is fordította a *Szerkesztő, olvasó és költő* c. párbeszédese költeményét 1857-ben, nem eredetiből, hanem Bodenstedt német szövegéből.⁴⁰

Mint említettük, Lermontov művei közül a *Korunk hőse* c. regény jutott legszélesebb körű hírnévre, noha szerkezete annyira laza, hogy alig lehet egységes alkotásnak tekinteni. Hőse ellenszenves jellem. A romantikus és a realista regényírók gyakran összetalálkoztak egymással az egykorú élet borúlátó szemléletében, s számtalan ellenszenves arckép készült a különféle korok „hőséről”, azaz megszemélyesítőjéről, jellegzetes képviselőjéről. Reviczky Gyula, *Apai örökség* c. elbeszélésében (1884) még mentegetőzik hősének (kinek álarca alatt éppúgy a szerző rejtőzik, mint Lermontov regényében) meglehetősen ellenszenves jelleme miatt, de bátorságot merít abból a később csakugyan helyesnek bizonyult előérzetből, hogy *korunk hősei* többé-kevésbé mind ilyenek lesznek. Igazi „korunk hőse” Herczeg Ferenc Kun Attilája (*Fenn és lenn* 1890), még inkább Bródy Sándor *A nap*

³⁹ Lásd: Színnyei Ferenc, Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. I. 75. l.

⁴⁰ Papp Ferenc, Gyulai Pál I. 497. l.

lovagja (1902). Krúdy Gyula *Vörös postakocsijának* fő alakja, Alvinczi Edvárd cs. és kir. kamarás is *Korunk hőse*, „mint élete delén gyakran nevezték a híres férfiút a hírlapírók és szerencsejátékosok.”⁴¹ *Korunk hőse* Molnár Ferenc *Éhes városának* (1900) fő alakja, úgyszintén *Andor-ja* (1918), és *Korunk hősnője* a *Rabok* c. regény (1907) női főalakja. Oláh Gábornak verses elbeszélése van *Korunk hőse* címmel. Ez az elnevezés szállóigévé lett nálunk, mégpedig Lermontov regénye alapján, melyet a *Magyar Sajtó* c. napilap már 1855-ben közreadott magyar nyelven,⁴² azután is többször lefordították magyarra.⁴³

Krúdy Gyula *Vörös postakocsijának* fentebb már emlegetett Rezeda nevű alakja nemcsak Byron és Puskin műveinek felolvasásával férközött be a nők bizalmába és talán kegyeibe is, hanem szerelemközvetítő olvasmányai között ott szerepel Lermontov *Korunk hőse* c. regénye is (158. lap). Bizonyára több ilyen Rezeda is közreműködött Lermontov regényének ismertté tételében.

J De azért Lermontov népszerűsége korántsem vetekedhet nálunk a Puskinéval. A szelíd szomorúságú *Anyégin* éppúgy utat talál a magyar olvasó szívéhez, akárcsak az oroszéhoz, — Lermontov vad féktelenségű és cinikus sötétlátású lelki világában az orosz olvasó otthonos lehet, a magyarra, hála Istennek, idegenszerűleg hat. Egy-egy példával világítjuk meg Lermontov otthoni roppant népszerűségét és a vidéki magyar köztudatban való ismeretlenségét. Havas András Károly *Árnyékok* c. regényében⁴⁴ egy Oroszországba került német orvos elcsábítja Lenát. Búcsúzaskor Lena a fényképét odaadja az orvosnak; a fénykép hátsó lapjára ezt írta:

Őrizd meg, amíg szeretsz!

S ha megúntál,

Lángok közé temesd!

Hazaérkezte után az orvos már csömörrel gondol vissza Lenára, s ingerülten nézi a fénykép feliratát. „— Utálatos — dohogott... Sze-

⁴¹ Krúdy Gyula, Pesti album 1919. 11. 1.

⁴² Szinnyei J. i. m. II. 15. 1.

⁴³ Ruby Mirosláv és Timkó Iván 1879-ben, Szabó Endre 1906-ban.

⁴⁴ Nyugat 1924. I. 349—379, 419—441. 1.

relmet akar, emléksorokat ír, és fényképet ad... Biztosan olvasta Lermontovot, itt még a parasztlányok is olvassák; szóval irodalmi szerelem! Nyomatott példa után... A ringyó!..." (A lány csakugyan öngyilkossá lesz.)

A Magyarországra vonatkozó példa: A ládi református főgimnázium egyik tanára „esztétikus volt és minden évben előrukkolt egy tanulmánnyal, amelyben Keatsre és Lermontovra hivatkozott, úgyhogy a kollégái, ha véletlenül belekandítottak a dedikált különlenyomat-példányukba, gyanakodva szimatolták a furcsa neveket, vajjon éltek-e ilyen ifevű írók..."⁴⁵ Mindenesetre ez is szellemtörténeti adat.

*

Még egy efféle adatot legyen szabad idejegyeznem Lermontov nevének ürügyén századvégi fordítás-irodalmunkra vonatkozólag. A *Fővárosi Lapok* 1887. évi 133. számának *Szerkesztői üzenetek* c. rovatában ezt olvassuk: „A hajó. E kis költemény ismeretes, mint a Lermontov költészetének egyik gyöngye. Le is van fordítva régen. De ha nem volna is, nagyszellemű költőt ily hibás rímekkel és kifejezésekkel nem szabad bemutatni, mert az igazi költők egyik főszépsége a nyelv művészete.” Minél nagyobb elismerésre késztet bennünket ez a helyes és okos szerkesztői üzenet, annál kellemetlenebb a kiábrándulásunk, mikor ugyanebben az évfolyamban, nem is messze az előbb említett szám-tól, olvasni kezdjük Torzsevszki K. orosz író *A vőlegény* c. elbeszélését Timkó Iván fordításában,⁴⁶ és ilyen kifejezésekkel találkozunk benne: „adjál”, „ne nevéssél” (180. sz.), „a ti beleegyezésektől reám nézve sok van feltételezve!” (181. sz.), „Rzsevecs, te elragadtató vagy”, „ez érzélem minden eddiginél a legkomolyabb volt”, „e férfiút valami rendkívüli tulajdonokkal különböztetett meg a többitől” (182. sz.), „Rzsevecs, ki magára lett hagyatva”, „cigaretáját vége felé szíván” (183. sz.), Rzsevecs, megsebesülése miatt „sokáig volt fekvő” (184. sz.), Rzsevecs „tulajdonságai egyike az volt, hogy midőn valamit előadott, hallgatóinak el kellett hinniök” (185. sz.) stb.

⁴⁵ Németh László, *Emberi színjáték*. (Napkelet 1929. 520. l.)

⁴⁶ *Fővárosi Lapok* 1887. 179—190. sz.

GOGOLY.

Gogolyt a *Szépirodalmi Lapok* c. rövidéletű folyóirat mutatta be a magyar közönségnek; itt jelent meg 1853-ban Gogoly *Egy kép a régi jó időből* c. rajza Sükei Károly fordításában. A folyóirat segéd-szerkesztője, Gyulai Pál, barátja is volt Sükeinek. Bizonyosra vehető, hogy innen kezdődik Gyulai érdeklődése az orosz irodalom iránt. Ez az érdeklődés oly hirtelen elmélyült, hogy egy év múlva már termékenyítő hatását is láthatjuk. A *Vasárnapi Ujság* 1854-i évfolyamában jelent meg Gyulaitól egy művészi értékű jellemrajz *Az első magyar komikus* címmel. Jantsó Pálnak, a kolozsvári Nemzeti Színház tagjának alakját idézi élénk itt Gyulai, s tárgyhöz való viszonya, előadásmódjának komikus és tragikus elemekből kialakuló varázsos hangulata Gogoly *A köpönyeg* c. elbeszélését juttatja eszünkbe. Gyulait megkapta ebben a rajzszerű beszélyben Gogoly emberi és írói egyénisége, mely az egyszerű emberek átlagos tömegéből is a legszürkébbeket, az ügyefogyott vagy ravaszkodó különcöket választja ki megörökítés végett, mosolyog is, szánakozik is rajtuk, egyszerűen: szereti őket jó és rossz tulajdonságaikkal együtt, embertestvéreit látja és figyeli bennük; a *Köpönyeg* c. beszély „hőset” sem valami hüvös magaslatról szemléli, hanem az együttérzés közvetlen közelségéből, hiszen ő maga is ette az irnoki sors nyomorúságos kenyerét. Gyulait is gyermekkori személyes emlékek fűzték a kolozsvári színészethez, melynek saját testvérébátyja, Gyulai Ferenc is egyik jeles munkása volt; Jantsó Pál, az ütött-kopott színész a maga furcsa külsejével és modorosságával olyanforma komikus alak, mint Gogoly novellahőse, viszont művészi becsvágya, tragikus csalódásai elismerést és megilletődést keltenek bennünk.⁴⁷

Nagyobbszabású elbeszélő munkát írt Gyulai *Egy régi udvarház utolsó gazdája* címmel; első kidolgozása 1857-ben, a második 1867-ben jelent meg. Az udvarház aprólékos és szeretetteljes leírása Gogoly ábrázoló módjával rokon, mely a Sükei fordította *Egy kép a régi jó*

⁴⁷ Papp Ferenc, Gyulai Pál I. 327., 332—333. 1.

időből c. darabban is megnyilvánul. Az első kidolgozásban Gyulai elbeszélésének vége nagyon emlékeztet a Gogolyéra.⁴⁸

Arany János 1860-ban Budapestre költözött, s megindította *Szépirodalmi Figyelő* c. folyóiratát, majd ennek megszűnésekor, 1863-ban, a *Koszorút*. Sok gondjába került a szerkesztés, mert nem volt elég munkatársa, s a meglevők sem támogatták eléggé. Szorult helyzetében, mikor novellára volt szüksége, magának kellett németből magyarra fordítania két orosz elbeszélést; az egyik Szollogub *Előkelő világa*, a másik: Gogoly *Köpönyege*. Látszik, hogy Arany is vonzódott az orosz irodalom nemes realizmusú termékeihez, éppúgy mint Gyulai, hiszen kettőjük műízlése nagy mértékben egyezett egymással. Gyulai később az *Olcsó Könyvtárban* ki is nyomatta Sükei Gogoly-fordítását is, Arany Gogoly- és Szollogub-fordítását is. Szerkesztői szorult helyzetében Arany is rá kellett szánnia magát, hogy eredeti elbeszéléseket próbáljon írni. De mind a három ilyen kísérlete töredék maradt; a leghosszabb töredék, a tizenkét lapra terjedő *Kétablakú ház* csípős hangú, részletező ábrázolásmódja mintha Gogoly rajzain nevelődött volna.⁴⁹ Gogoly iránti szeretetére vall az is, hogy a *Köpönyeg* hősné, Akakievics Akakinak, a nevét több ízben írói álnévül választotta a maga számára.

*

Gogoly fő műve a *Holt lelkek* c. regény, de a magyar olvasóközönség körében a *Köpönyeg* mellett *Bulyba Tárász* és *A revizor* a legismertebbek s legkedveltebbek. A *Bulyba Tárászt* először Fincicky Mihály fordította le magyarra, s Beöthy Zsolt adta ki folyóiratának, az *Athenaeumnak* 1874-i évfolyamában; az utolsó részlet megjelenésével a magas színvonalú folyóirat meg is szűnt. A rajongó fajszeretet, a szenvedélyes idegengyűlölet, a szabadság- és kalandvágy, a nyers férfiaságú hadiélet prózában írt hőskölteménye ez a mű, tehát nem egy szempontból megvolt a varázsa a magyar lélekre is. Gogolynak ezzel a témájával szemben való írói magatartására emlékeztet a Mariay

⁴⁸ U. o. 554. l.

⁴⁹ Kardos Lajos, Arany János novellafordításai. Irodalomtörténet 1915. 96—101. l.

Ödöné Őskélet c. elbeszélésében.⁵⁰ Ez elbeszélés tartalmát a Dosztor jevszkijről szóló részben ismertetjük, mert hőse Raszkolnyikovot emlegeti, — de most kell megállapítanunk erről az elbeszélésről, hogy az első világháború utáni keserű hangulatban Mariay Nyugat-Európa hazug, romlott, önző, becstelen civilizációjával úgy állítja szembe a látszatra orosz fennhatóság alatt levő, de valósággal független kirgiz nép eposzias-idillies hősiességű és tisztaságú életét, ahogy Gogoly élezi ki az ellentétet (a multba visszavetítve) a lengyel civilizáció zsarnoksága és a zaporogi (s általában az ukrániai) kozák törzsek romlatlan szabadságszeretete között. Gogoly e művének főalakja valahogy áthonosodott hozzánk, mintegy magyar nemzeti hős vált belőle a magyar olvasók tudatában, olyanforma emberré lett, aki a faji tősgyökerességnek (az ukrániai kisorozságnak) megtestesülése, vagy pedig olyanná, akinek forróvérű egyénisége fellelkesíti környezetét is. Talán ez utóbbi értelmezés adja meg a kulcsot ahhoz, miért ragasztották rá Rákosi Jenőre a Bulyba Tárász nevet.⁵¹ Viszont az előbbi értelmezés mondathatta Illyés Gyulával a nemrég elhunyt néprajztudósról, Györffy Istvánról: „zömök férfi volt; ilyennek képzelhette Gogoly Bulyba Tárászt. Vagyis tipikus alföldi magyar volt, kúnos, törökös”.⁵² (Az ukrániai síkság fogalma a magyar őshaza fogalmával azonosult!). Valami díszmagyar-ruhás derék vitéz-féle embertípus képzeze társul talán ma is köztudatunkban ehhez a névhez: Bulyba Tárász.⁵³ Gogoly e művének általános népszerűségével szemben mégis vannak különvélemények is. A Nagy Lajosé ez: A Bulyba Tárász „kissé idegen már tőlem, bizonyos tekintetben bánt, sőt szinte megbotránkoztat... Hőskölteménnyel még soha nem találkoztam, melynek szerzője ennyire borzalmas, a dühöngő vadállatoknál is vérengzőbb s gonoszabb élőlényeknek a „megének-lésére” vállalkozott volna”.⁵⁴ Herczeg Ferenc Ocskay brigádérosa is azért nem tetszik Schöpflin Aladárnak, mert a benne szereplő kuruc katonák olyan vad és véres martalócoknak vannak rajzolva, hogy Bulyba Tárászekat juttatják eszébe.⁵⁵

⁵⁰ Napkelet I. évf. (1923.) 1. sz.

⁵¹ Herczeg Ferenc, A gótikus ház 13. l.

⁵² A magyar nép tudósa. Nyugat 1939. 12. sz.

⁵³ V. ö. Markovics Rodion, Aranyvonat 147. l.

⁵⁴ Nyugat 1926. I. 755—756. l.

⁵⁵ U. o. 1926. II. 560—561. l.

Tolnai Lajost az angol és orosz regényírók közös tanítványának mondja Császár Elemér, az utóbbiak közül főképpen Gogolyénak.⁵⁶ *Életképek* c. kötetét (1867) Bérczy Károlynak ajánlja Tolnai; nem lehetetlen, hogy az angol irodalom iránti szeretet indította őt is, mint Bérczyt, az orosz irodalommal való megismerkedésre. Különösen első műveiben, apróbb elbeszéléseiben és rajzaiban (A „Szomorúék”, A *lutris mester*, Az *Eszti néni*, A *sárga ház*, Az „ötforintos” stb.) érezünk rokonságot orosz realista írókkal a tárgyválasztás, a világnézet s az írói magatartás tekintetében.

A szegény és szerencsétlen emberek iránti részvétet Tolnaiban rendszerint elnyomja az önző hatalmasok és szerencsések elleni gyűlölet. Ez az utóbbi érzés teljesen hiányzik Beöthy Zsoltból, akit némelyek Tolnai-tanítványnak mondanak. Írói pályája elején Beöthy Zsolt is, mint Tolnai, beszélyekkel és rajzokkal lépett fel, s e nemű munkáinak olvasásakor lehetetlen az orosz irodalomra is nem gondolnunk.⁵⁷ A részvét, mely Beöthyt témái irányában eltölti, szembetűnően túllép Dickens könnyező mosolyán, Eliot gyöngéd és nemes megihatottságán, Thackeray erkölcsbírói szigorán. Beöthyben van valami sajátos vezeklő alázat, mely a világ nyomorúságainak láttán egyebet nem tehetvén: együtt szenved a szenvedőkkel, az árvákkal, az ügyefogyottakkal, az élet hajótöröttjeivel. Nem is a Gogoly modora ez, mert Gogoly egyéniségéhez a humor és a szatirai hajlam is hozzátartozik, mégis a Gogolyról szóló fejezetben kell helyet juttatnunk Beöthy Zsoltnak mint beszély- és rajzírónak, mert műfaji szempontból mégis Gogolyhoz áll legközelebb. E nemű műveinek szereplői: falusi kálvinista lekipásztorok, léviták, tanítók (*Egy rossz fiú*, *A nyomorúság pitvarában*, *Bíró Márton*, *Peress Gábor*), meghibbant eszű takács (*A mester úrról*), örök „balek”-ek (*Egy távoli ismerős*, *Régi kötés*), különccé vált derék emberek (*Az új család*), csaknem állati színvonalon tengődő öreg házaspár (*Egy pár öreg ember*), a sivár lelkű gazember, aki a szenvedés szárnylebbenésétől megilletve, fogékonnyá válik a mások szenvedéseinek átérzésére, s elköveti élete első nemes tettét (*A zsebrák*).

Mikszáth Kálmán *Öregek* c. két novellájának egyikén Gogoly egy

⁵⁶ A magyar regény története. 2. kiad. 318. l.

⁵⁷ Tolnai Vilmos is angol és orosz hatást állapít meg. Napkelet 1925. 1. sz.

hasonló tárgyú elbeszélésének hatását állapítja meg Kontros Endre.⁵⁸ — Komáromi Jánosról mondja Berényi László, hogy „a külföldiek közül főleg az orosz Gogolyal tart közeli rokonságot”. Kár, hogy ezt a megállapítást nem fejti ki bővebben; mindössze annyit mond még, hogy K. J. „humorának fő alkotóeleme a groteszk”.⁵⁹ — Csathó Kálmánnak két regényével kapcsolatban említi a kritika Gogoly nevét; *Az órák ütni kezdtek* szenvedőleges jellemű főalakja a Köpönyegére emlékeztet,⁶⁰ a *Felhők lovagjának* fanyar humora szintén a Gogolyéra.⁶¹ — László Miklós *A legboldogabb ember* c. színjátékának hőse is Akakievics Akaki-t juttatja eszünkbe.⁶²

A gogolyi emberábrázolásmód ihlető hatásának legérdekesebb és legművészebb eredménye Karácsony Benő *Pjotruska* című regényének (1927) főalakja: Csermely János elcsapott városi fogalmazó. Valósággal bele van bolondulva az orosz regényirodalomba s a benne ábrázolt orosz világba. Egyetlen barátját és pártfogóját, Baltazár György hírlapíró, Dosztojevszij egyik regényalakjáról Kiriljovics Pjotr-nak, röviden: Pjotruskának szólítja; ha a budapesti napilapokról van szó, az neki mind Novoje Vremja, a szomszéd falu tizenöt versztnyi távolságban van stb. Csermely János kívül áll a társadalmon; ő ezt így fejezi ki: haragban vagyok a társadalommal. Polgári becsülete nincs, de nem is érzi szükségét ilyesminek. Ővele csúfolódhatnak az emberek, nincs érzéke a gúny iránt, nem tudja, mi a megszégyenülés. Az életben sem mire sem vitte, de éppen ezért nem is adósa az életnek, mindent és mindenkit lenézhet (magában), megszólhat, megrágalmazhat. Ő nem párbajozik, nem való katonának, nincs a világon olyan érték, amiért érdemesnek tartaná egy hajaszálát is kockáztatni: erkölcsi nihilizmus, vagy inkább erkölcsi beszámíthatatlanság teszi jelleme lényegét. És mégsem útalatos ember, nem lehet rá haragudni, valahogy a polgári világrend áldozata ő, — s a sorok 'közül szörnyű vád hangzik ki a polgári világrend ellen. Pedig a regény egyetlen „hőse”, tetőtől-talpig

⁵⁸ A beregszászi állami gimnázium 1938—39-i évkönyvében. Lásd dr. Nagy Sándor ismertető sorait: Irodalomtörténet 1939. 187. l.

⁵⁹ Debreceni Szemle 1929. — Lásd még: Halmi Bódog, Írói arcképek 1934. 64. l.

⁶⁰ Kárpáti Aurél: Nyugat 1930. II. 141—142. l.

⁶¹ Halmi Bódog, Fejek 1937. 17. l.

⁶² Rédey Tivadar: Napkelet 1934. 11. sz.

nemes lovagja, „Pjotruska” szintén a polgári társadalom szülöttje és tagja; igaz, hogy erre egyáltalában nem büszke.

VII.

GONCSÁROV.

Goncsárov *Oblomov*ja csak a középső része egy regénytrilógiának. Jancsó Benedek már 1887-ben elmondta egy cikkében,⁶³ hogy a regénysorozat három tagja közül nem is a középsőt ítéli legértékesebbnek, hanem a harmadikat, a *Hegyszakadék* címűt. De felszólalásának nem lett sikere; Goncsárov többi műve mindmáig ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt, annál ismeretesebb és emlegetettebb az *Oblomov* (1858). Hősében az orosz faj egyik jellegzetes tulajdonságát testesíti meg az író: az élheteretlen, semmittévő, akaraterő nélküli, testi-lelki lomhaságot.

Ha valahol, itt csakugyan fel kell vetnünk azt a kérdést, vajjon az „oblomovizmus” néven ismertté lett faji jellemvonás nincs-e már eredetileg benne a magyar fajban is. Ha benne van, akkor az *Oblomov*ra emlékeztető magyar regényalakok ábrázolása Goncsárovtól független is lehet. Petőfi *Pató Pál*ja valóban közeli rokonságot mutat *Oblomov*val, legfeljebb valamikéivel enyhébb foka van benne a közös nyavalyának. Babits Mihály szerint „az *Oblomov* valóban minden ízében magyar regénynek illene be”, ha egy kissé több mozgalmasság és változatosság volna benne; a magyar ember t. i., ha a valóságban lusta is, képzeletével tarka világot teremt maga körül.⁶⁴ De az *Oblomov*-név olyan népszerű lett nálunk, hogy a *Pató Pál*-nevet egészen kiszorította a közhasználatból, a magyar közönségnek meghittebb ismerőse az, mint emez. Herczeg Ferenc sem *Pató Pál*oknak, hanem magyar *Oblomov*oknak nevezi „az élet dezentorait”, akik a budapesti kávéházakban meddősítik el tehetségüket.⁶⁵ Jogos a gyanúnk, hogy íróink számára kényelmesebb és jobban kezük ügyébe eső feladat Goncsárov olvasása, mint

⁶³ Fővárosi Lapok 1887. 102. sz.

⁶⁴ Irodalmi problémák 1917. 80. l.

⁶⁵ A gótikus ház 10. l.

a magyar faj tanulmányozása, tehát többé-kevésbé orosz szemüvegen át nézgelődnek itthon is. De ha sok magyar íróra érvényes is ez a megállapítás, a Móricz Zsigmond életszemléletének eredetisége minden bizonnyal gyanún felül áll, a kritika mégis hozzá-hozzáfolyamodik orosz analógiák említéséhez, pl. az *Úri muri* c. regény (1928) alakjait magyar Oblomovoknak is nevezi,⁶⁶ színdarabbá való alkalmazásában pedig Csehov módszerére ismer.⁶⁷

Török Gyula *A porban* c. regényének (1917) főalakjával, Kender Pállal kapcsolatban is a kritikusok majdnem egyhangúan oblomovizmust emlegetnek, pedig maga a regényhős inkább Hamlet-szerű jellemnek érzi magát. Erős különbség választja el Oblomovtól. Kender Pált, mert Oblomov szálnalmas tehetetlenségében sem ellenszenves ember, Kender Pál pedig gőgös sértődöttséggel lázong a sors igazságtalansága ellen, holott semmiféle különösebb erkölcsi vagy szellemi érték nincs benne.⁶⁸

Határozott Oblomov-hatást lát több kritikusunk Gozsdu Elek *Köd* c. regényében (1882), de megállapításaikból az is kitűnik, hogy nem könnyű eldönteni, írói hatással van-e dolgunk, vagy az orosz és a magyar lélek közötti hasonlósággal. A regény hőse, Tar Iván — mondja Császár Elemér — „színre egészen magyar karakter... csak-hogy ez a magyar jellem egészen orosz mintára van faragva, mintha csak Goncsarov Oblomovjának magyar kiadása volna,⁶⁹ az akaratőrő hiánya miatt ez a jobb sorsra érdemes ember fokozatosan süllyed lefelé, a lelki s végül a testi pusztulásba. Ez a lejtőn guruló életpálya több vonásban mintha az egész magyar dzsentri pusztulásának is jelképe volna; de ha talán ilyen szándéka volt is Gozsdunak, ezt a beállításmódot nem fogadhatjuk el a magyar nemesi osztály igazságos ábrázolásának.⁷⁰ Gozsdu elbeszélésein és rajzain inkább Turgenyev hatása érezhető.

Krúdy Gyula regényalakjai közt is akadnak az Oblomov-fajtából

⁶⁶ Például, Myn: Napkelet 1928. 12. sz.

⁶⁷ Galamb Sándor: Napkelet 1928. 6. sz

⁶⁸ V. ö. Juhász Géza: Debreceni Szemle 1928. 7. sz. — Ifj. Vajda János: Nyugat 1938. II. 362. 1.

⁶⁹ A magyar regény története. 2. kiad. 331. 1.

⁷⁰ Alszeghy Zsolt, A XIX. század magyar irodalma 1923. — Reisz Mihály, Gozsdu Elek 1941. 11—12. 1.

valók. Voltaképpen mindnyájan alkalmatlanok a gyakorlati életre, álmódorúak, csak szerető hajlamuk, szoknyavadász mániajuk különbözteti meg őket Goncsárov regényhőseitől. A Vörös postakocsi főalakjának egyénisége alig egyéb, mint Oblomovba oltott Anyegin. Krúdy Gyula *Palotai álmok* c. kisregényének (1914) a meseje sem más, mint módosított befejezésű *Oblomov*. — Czóbel Minka *Pókháló* c. novelláskötetében (1906) a *Névnep* c. rajz vagy életkép voltaképpen egy magyar Oblomovot ábrázol. — Beczássy Judit *Medve* c. regényének (1922) főalakja is az Oblomov-típushoz tartozik.⁷¹ — Rácz Pál *A szomorú ember* c. regénye (1928) szintén az Oblomov-téma változata,⁷² valamint Paál Ferenc *Land* c. kisregénye is (1929),⁷³ nem különben Majthényi György *Ajándék* c. regénye (1940).⁷⁴

A drámai műfajban is több magyar íróra hatott ihletőleg — akár Goncsárovnál, akár tőle függetlenül — az „Oblomov”-téma. Beczássy Judit egyenesen a Goncsárov regényét dolgozta át színpadra (1940). — Ignác Rózsa *Ezer hold pipacs* c. vígjátékában (1939) az Oblomov-fajta földesúron az életrevaló unokahúga segít, megszabadítván őt a nyakán élősködő rokonoktól.

Az Oblomov-téma ihlető hatásának egy lírai termékéből, Falu Tamás *Levél Oblomovhoz* c. költeményéből írunk ide két versszakot:

Itt mi a csenddel takarózunk
És a halállal álmodunk.
Édes kacaj, síró rikoltás
Nem veri fel az otthonunk.

Vágyak Néváján nem szánkázunk,
Pihenten csügged két karunk.
Benne újszülött percek mellett
Halott éveket ringatunk...⁷⁵

⁷¹ Schöpflin Aladár: *Nyugat* 1923. 109—110. l.

⁷² Kilián Zoltán: *Napkelet* 1929. 1. sz.

⁷³ Barta Lajos: *Nyugat* 1929. I. 206—207. l.

⁷⁴ Szinnyei Ferenc: *Budapesti Szemle* 1941. április.

⁷⁵ Az „Évek illata” c. kötetben 110—111. l.

Bizony-bizony valószínű, hogy már évszázadokkal Goncsárov előtt is sok oblomovság volt bennünk magyarokban; s nyugati műveltségünk segítségével minél jobban felismerjük magunkban ezt a keletről örökölt, levetkezhetetlen hibánkat, annál súlyosabb lesz lelki meghasonlottságunk. „Tragikus önismeret” származik a kétféle lelkiségből. „Pascal szelleme Oblomov testében, vagy Adam Smithé, vagy mind a kettőé egyszerre.”⁷⁶

VIII.

TURGENYEV.

A magyar időszaki sajtó már 1858-ban közöl Turgenyevtől három rajzszerű elbeszélést.⁷⁷ A 60-as években „állandóan fordítják Turgenyevet”,⁷⁸ a 70-es években éri el népszerűségének tetőfokát,⁷⁹ a 80-as években ő a legolvasottabb külföldi író nálunk⁸⁰, alig volt akkoriban olyan munkája, amelyet le ne fordítottak volna magyarra.⁸¹ Hírnevét és népszerűségét nagyban fokozta az, hogy egyszerre volt orosz és nyugateurópai, életének utolsó húsz esztendejét (1863—1883) Franciaországban töltötte el és Párizs mellett lakott. Halálát szép költeményben gyászolja Reviczky Gyula:

Te voltál legjobb, leghívebb barátom!
Még ismeretlen sírod is megáldom.

S áldjuk százezren. Merre szív dobog,
Kiegett költő! addig ér honod...

(Turgenyev)

S mikor megtudja, hogy az orosz állam a szegényes Volkov-temetőben földeltette el Turgenyevet, kitör belőle a felháborodás e méltatlan sors

⁷⁶ Illyés Gyula, Magyarok 1939. 348. l.

⁷⁷ Szinnyei Ferenc, Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban II. 16. l.

⁷⁸ Dénes Clarissa, A rajz kialakulása irodalmunkban 1933. 26. l.

⁷⁹ Moldvai Klára, Az 1870-es évek irodalmi élete 1939. 51. l.

⁸⁰ Császár Elemér, A m. regény tört. 2. kiad. 307. l.

⁸¹ Farkas Gyula, Az asszimiláció kora a m. irodalomban 133. l.

ellen, de saját nemzete is kap egy oldalvágást a magyar költők sorsa miatt, mely csak a halál után különbözik az orosz költőkétől. (*A Volkov-temető.*) Reviczky nagyon szerette Turgenyevet; nagyon hathatott rá „a maga illúziót hajszoló-tépő, sehol sem boldog, utazgató alakjával”, Reviczky novella-alakjai is ilyenek.⁸² Igen elismerően méltányolja Turgenyev ügyességét, hogy olyan címeket tudott adni műveinek, amelyek rögtön eszünkbe juttatják a tartalom lényegét, s árasztják magukból a varázsos hangulatot.⁸³ Védelmezőleg hangoztatja, hogy Turgenyev nem volt nihilista, sem pesszimista.⁸⁴

Turgenyevről az első alapos jellemzés nálunk Jancsó Benedektől való, akinek mint vendégnek dolgozatát a Kisfaludy-Társaság 1887. május 25-i felolvasó ülésén mutatta be Csiky Gergely. Jancsó a naturalizmus „vádja” ellen védelmezi Turgenyevet, mert az angol, francia és orosz realista szépprózai irodalom egyre növekvő népszerűsége idején is rosszhangzású szó volt nemcsak a „naturalizmus”, hanem a „realizmus” is. Jellemző módon bizonyítja ezt egy pár legújabbban nyilvánosságra került olyan levél, melyek a századvégi magyar irodalmi ízlés egyik irányítójához, a *Fővárosi Lapok* szerkesztőjéhez, Vadnay Károlyhoz íratlak. Tárkányi Béla 1885. nov. 17-én bor-küldeménnyel fejezte ki helyeslő elismerését Vadnaynak azért a szerkesztői nyilatkozatáért, melyben egy Verescsagin-festménnyel kapcsolatban Vadnay megrója azokat, akik minden vallásos érzelmet „a realizmus sarába tipornak”.⁸⁵ Dóczy Lajos pedig 1888. ápr. 2-án írja Vadnaynak, hogy „a naturalizmus, ha a művészetben csak disznóság, az életben gazság...”⁸⁶ De Turgenyev tekintélye — minden -izmus ellenére is — egyre növekedett, s ebben nem kis része volt annak, hogy maga Gyulai Pál, noha „erős realistának” mondja Turgenyevet, elismeréssel és megbecsüléssel ajánlja *A nemesi fészek* c. regényének magyar fordítását olvasóközönségünk figyelmébe, Arany János folyóiratában, a *Szépirodalmi Figyelőben* (1862. II. k. 20. sz.). Tárkányi Béla, mint egyházi

⁸² Vajthó László, Reviczky Gyula 1939. 145. l.

⁸³ Reviczky Gyula, Valami a könyveimekről. Lásd: Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerk. Vajthó László 49. sz. 70—71. l. (Eredetileg: Koszorú. Szerk. Arany János. 1864. szept. 7.)

⁸⁴ Reviczky Gyula, Századunk pesszimizmusa. M. Irod. Ritk. 49. sz.

⁸⁵ Közli: Kéky Lajos. Irodalomtört. Közlemények 1942. 180. l.

⁸⁶ U. o.

férfiú, valószínűleg szigorúbban ítélkezett erkölcsi kérdésekben Gyulai Pálnál, de még valószínűbb, hogy ketten nem egészen ugyanazt értették a „realizmus” szón. Általában az irodalom-elméleti szempontok tisztázatlanok voltak. A Kisfaludy-Társaság szükségesnek is látta ezen a bajon segíteni, s műfajelméleti kérdések megoldására hirdetett pályázatokat. P. Szathmáry Károly *A beszély elmélete* c. pályadíjnyertes tanulmánya 1868-ban jelent meg, s feltűnő benne, hogy széleskörű olvasottságra valló fejtegetései és példái közt sehol egy szónyi említés vagy célzás sem vonatkozik az orosz irodalomra, mintha ebből semmit sem ismerne. Pedig tévedés volna ezt hinnünk róla. Hiszen néhány évvel ezelőtt megjelent nyomtatásban a naplója,⁸⁷ s ebben 1863. január 22-ről ezt jegyzi fel *Fácántojások* c. novellájának befejezésével kapcsolatban: „Minden beszély- vagy regény-mesének külön alakja van... Még az orosz Turgenyeff-modornak is megvannak nehézkes meséi”.⁸⁸ Tehát Turgenyev sem ismeretlen előtte, de a nyugateurópai irodalmak történeti fejlődésébe nem meri még beilleszteni az orosz szépprózai elbeszélő műformakét. Pedig — mint Galamb Sándor kimutatja⁸⁹ — a rövid prózai elbeszélés keretén belül éppen Turgenyev hatása alatt kezd elkülönülni és kifejlődni a 60-as évek elején az ú. n. *rajz* műformája.

Már az 1870-es évek elején érdekes példát említhetünk arra, hogyan kezd a magyar olvasóközönség jóízű rétege tudomást venni Turgenyevről, s az ő és más jó írók kedvéért hogyan mond le korábbi, alacsonyabb színvonalú olvasmányairól. Endrődi Sándor *Alkony* c. költői elbeszélésében Margitnak Hahn-Hahn Ida és Polkó⁹⁰ voltak a kedvenc írói. De ideálja, Kázmér

lassan-lassan

Igazabb térre vonta Margitot;

Polkó helyébe Feuillet s Turgenyev jött,

Arany s Longfellow új látkört nyitott... ”⁹¹

Turgenyev hírnevét *vadászrajzai* alapították meg, melyekből 1852-ben adott ki kétkötetes gyűjteményt. E rajzok közül már a 60-as

⁸⁷ Közli: Gulyás József. Irodalomtört. Közlem. 1939.

⁸⁸ U. o. 288. l.

⁸⁹ A *rajz*forma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. Budapesti Szemle 1925. okt.

⁹⁰ Polkó Elise (szül. Vogel) német írónő (1823—1899).

⁹¹ Athenaeum. Szerk. Beöthy Zsolt. 1873. I. évf. IV. köt. 2536. hasáb.

években több megjelent magyarul, részint a *Hölgyfutárban*, részint Arany János folyóiratában, a *Koszorúban*, az egészet pedig később Gyulai Pál adta ki az *Olcsó Könyvtárban*. E vadászrajzok nemcsak gyorsan meghódították olvasóközönségünket, hanem tartósan népszerűek is maradtak. Irodalomtörténetírásunknak egyik elintézetlen kötelessége, hogy a lehetőségig minden irányban kiderítse és tisztázza Turgenyevnek a magyar rajzírókra tett hatását, melyet Galamb Sándor *felmérhetetlennek* mond említett tanulmányában. A Turgenyev-hatás egyik érdekes különlegessége az, melyre Riedl Frigyes mutatott rá,⁹² hogy Turgenyev vadászrajzai egyikének hatásnyoma érzik Arany János *Tengerihántás* c. balladáján, mint szerkezet- és hangulat-alakító elem. Ez a ballada az 1877. év közepén született, tehát abban az évtizedben, amelyre vonatkozólag fentebb azt a megállapítást idéztük, hogy Turgenyev népszerűsége ekkoriban éri el tetőfokát; éppen *A vadász emlékirataiból* is ekkortájt fordítgatott részleteket Szüry Dénes.⁹³

Turgenyev vadászrajzainak a századvég idején is tartó népszerűségét legszembetűnőbben bizonyítják Krúdy Gyula regényei; az *Anyégin* mellett *A vadász naplója* az a könyv, mely ifjúkorának legkedvesebb olvasmánya lehetett. Rezeda szerkesztő úr nemcsak Puskin, Lermontov, Byron műveit szokta felolvasgatni nőismerősei körében, hanem *A vadász iratait* is.⁹⁴ De a maga nevében szeret igazán vallomást tenni Krúdy arról a gyönyörűségről, mellyel valaha Turgenyev műveinek, főként vadászrajzainak olvasásába mélyedt el. A századvégi polgári „szalon” ízlésnek mily jellemző példája ez: „Ők voltak az írók — a régiek — manapság semmit nem tudunk... Jázminvirágos Kisfaludy és sírógörcsös Maupassant; a nő lovagja, Turgenyev és a féleszű lord, aki románcokat énekel! Ők tudtak írni!...”⁹⁵ „Azt a könyvet lapozgattam, amelyet ifjúkoromban szerettem. Turgenyevtől a *Vadász iratait*”.⁹⁶ „A tél és a háború hosszú... A falusi úri ember úgy eltávolodik a modern életből (amelyhez már javában közelgett), mint azok a régi muszka regényhősök, akikről a halhatatlan Turgenyev *Vadásziratai*

⁹² Arany és Turgényev. Irodalomtörténet 1918.

⁹³ Fővárosi Lapok 1875—78.

⁹⁴ A vörös postakocsi 159. l.

⁹⁵ Aranykézutcai szép napok 1918. 5. l.

⁹⁶ N. N. (Egy szerelemgyermek) 1922. 119. l.

című könyvét írta”.⁹⁷ Ha egy régi urasági lakóházat meglátott Krúdy, rögtön a „nemesi fészek” jutott eszébe, s ezt így fejezte ki: „Le comte de Turgenyev’ regényeiből volt ez kimetszve...”.⁹⁸ Regényalakjai közül csak Maszkerádi kisasszony gyűlöli Turgenyevet, s vele együtt minden olyan regényíró, akik öreg emberekről írnak, öregkorukból néznek vissza fiatalságuk kalandjaira.⁹⁹ Bezzeg Angyalka nem gyűlölte Turgenyevet; arról ábrándozott, hogy Nagybotos majd megtanítja lovagolni, s együtt ügetnek majd a nyárfasorban, „mint ez a *Tavaszi hullámok*ban olvasható”.¹⁰⁰ Krúdy biedermeier-ízlése nem bírta el az óriási arányokat; Tolsztoj és Dosztojevszkij művei nem neki valók; Gogoly, Csehov, Turgenyev: ezek szerint „a muszka három királyok”.¹⁰¹ — De nemcsak Krúdy Gyulát bájolta el örökérvényűleg Turgenyevnek ez az első jelentős munkája. Tömörkény Istvánnak is ez volt „legnagyobb olvasmányi élménye”.¹⁰² — Török Gyula regényének hőse, Kender Pál, a magyar Oblomov, csak képzeletben hajlandó arra, hogy útra keljen. A nagy fotelben ülve utazgat. „Arra gondolt, hogy a nagy orosz pusztaságokon már hó van és a Turgenyev vadászai már megindultak a hatalmas, elterpeszkedett falukból szerteszét a pagonyok felé...”¹⁰³

Hogy Turgenyev nem hazájában, hanem Franciaországban töltötte életének utolsó húsz esztendejét, annak nemcsak politikai és közműveltségi okai voltak; egy francia énekesnő (Viardot-né) iránti szerelme is odanyűgözte őt Párizshoz, vagyis olyanforma sorsra jutott maga is, amilyenben híres regényhősei vergődnek. Az olyan kritikusok, akik az erkölcsi értékelés szempontját nem hajlandók mellőzni, Turgenyev emberi jellemének súlyos tehertételként említik egy férjes nővel folytatott e hosszas viszonyát.¹⁰⁴ Viszont sokak szemében ez a regényes

⁹⁷ Kánaán könyve 1919. 83. l.

⁹⁸ Pesti album 1919. 48. l.

⁹⁹ Napraforgó 1918. 137. l.

¹⁰⁰ U. o. 50. l.

¹⁰¹ Hét bagoly 1922. 100. l.

¹⁰² Juhász Gyula, Tömörkény István élete és művei. 1941. 18. l.

¹⁰³ A porban I. 281. l.

¹⁰⁴ Szémán István, Turgenyev és a „Költemények prózában”. 1924.

szerellem még regényesebb pletykává torzult,¹⁰⁵ s Turgenyev népszerűségét még fokozta.

A múlt század magyar írói általában nagy tisztelettel tekintettek fel rá életében, s kegyeletesen gondoltak rá halála után. Justh Zsigmond 1888-ban felkereste Turgenyev szajnaparti egykori lakását, a Viardot-villát, s megilletődve állt meg előtte. Szüry Dénes 1891-ben Nizzában megismerkedvén egy orosz diplomatával, boldogan dicsekedett el előtte, hogy egyszer testi szemeivel is látta Turgenyevet Karlsbadban.¹⁰⁶ Az orosz diplomatával való megismerkedés könnyen ment, „az orosz irodalom összeemelegített bennünket. (Turgenyev az én gyengéim közé is tartozott...)” — Bródy Sándor a legnagyobb oroszoknak, az ismert világ és ismert idők legnagyobb kedélyének nevezi Turgenyevet.¹⁰⁷

Az első olyan magyar író, akinek nagy termékenységgű egész munkásságán kétségtelenül megállapítható Turgenyev hatása: Vértesi Arnold. Ez a megállapítás régen átment a köztudatba, nem is vonta kétségbe senki. Legújabbán Moldvai Klára vont találó párhuzamot Vértesi Arnoldnak az 1870-es évekből való regényei és Turgenyev művei közt.¹⁰⁸ Kifejti, hogy Vértesi *Eltévesztett utak* c. regényének (1877) egész elgondolásán rajta van az erős hatása Turgenyev *Füst* c. regényének, mely 1869-ben jelent meg magyar nyelven. Már a két regénycím is egyforma lemondó világnézetnek jelképes kifejezése. Hamvai Sándor a lelkészi pályát választja élethivatásul, s megszeret és eljegyez egy nemeslelkű, szerény, kedves papleányt, Erzsikét. De belép életébe a végzet egy grófi földesúr fiatal feleségének, Herminnek személyében; ez az elefántcsontarcú, jég és tűz közt váltakozó vérmérsékletű, nagyra-vágyó, kielégítetlen szívű, démoni hajlamú, huszonkétéves nő elcsábítja, hitvánnyá, züllötté és szerencsétlenné teszi Hamvait, — vagyis a regény-cselekmény gerince nem egyéb, mint mása Litvinov sorsának Turgenyev *Füst* c. regényében. Erzsike jelleme Tatyánáról, a Herminé Irénről van mintázva, Hamvainak élethivatásához való hűtlensége pedig Litvinovról, akit tudományos gazdálkodási terveitől csábít el Irén...

¹⁰⁵ Krúdy Gyula, *Hét bagoly* 89. l.

¹⁰⁶ *Rajzok* 1893. 152—155. l.

¹⁰⁷ *Don Quixote kisasszony* 1888. 225. l.

¹⁰⁸ Az 1870-es évek irodalmi élete. 1939.

Turgenyev hatását nem titkolhatná el Vértesi, de nem is akarja eltitkolni, sőt egyenesen céloz reá. A grófné így szól Hamvaihoz: „Eh istenem! hát van még valami új a világon? Ez az ön szerepe sem új, ez az enyém sem. Több vagy kevesebb sikerrel majmolunk másokat, regényhősöket, regényhősnőket, halvány alakokat, kik a könyvek lapjai közé száradtak...” (A grófné éppen csak hogy nyitlan ki nem mondja: Turgenyev *Tavaszi hullámok* c. regényének hőst és hősnőjét utánozzuk.) Az *Eltévesztett utak*ban Szűcs Dánielnének és leányának, Erzsikének a pesti színházban a *Kaméliás hölgy* előadásakor kapott élményei tárgyi és hangulati párhuzamot mutatnak Turgenyev *Napkelte előtt* c. regényének azzal a helyével, ahol Inszarov és Heléna a velencei operaház *Traviata*-előadását hallgatják.

Turgenyev *Füstje* és Vértesi *Eltévesztett utakja* között különbség is van. Litvinov kínos vezeklés után mégis elnyeri Tatyánát s vele a boldogságot, ellenben Hamvai jóvátehetetlenül elbukik. Turgenyev ilyen sivár megoldással is feldolgozta ugyanezt a témát több regényében (*Tavaszi hullámok*, *Első szerelem*, *Nemesi fészék*). Az *Eltévesztett utak*nak — mint az imént zárójelben már említettük — a *Tavaszi hullámok*kal is lényeges érintkezési pontja van. Szóltunk már Reviczkynek arról a megjegyzéséről, mellyel megdicséri Turgenyev jól választott, kifejező regénycímeit. Vértesi Arnold is igyekszik már a címben megsejtenni az elmondandó történet reménytelen, sötét végét: *A nyomorúság iskolája* 1878, *Öngyilkosok* 1882, *Páriák* 1885, *Mindhiába* 1896.

Turgenyev *Füst* c. regényének befejező soraiban Litvinov sokáig elnézi a vonat hosszú sávban gomolygó s aztán semmibe foszló füstjét, és az emberi élet jelképét látja benne. A borúlátó szemléletmódnak kedvelt jelképe lett a füst. Reviczky Gyula versben énekli, s ismétlődő versszakvégeknek választja a szomorú tételt:

Füst az élet; elenyészünk,
Mint a kicsi cigaret.

(A cigaretről.)

Abonyi Árpádnak is van egy *Füst* című novellája.¹⁰⁹ Hősébe, Áron Ferenche titokban szerelmes egy szelíd, hallgatag, nemesszívű leány, —

¹⁰⁹ Elbeszélések 1894. II. köt. 1—38. 1.

de a férfi egy férjes nőnek, Néreinének a hálójában vergődik éveken át, végül pedig, mint alkoholista, kórházban hal meg. A novella befejezése: „Füst!... Ész, talentum, a szelleme, az élete: füst... füst...”

Sárközi György *Mint oldott kéve* c. háromkötetes regényének utolsó lapján a főalak, Mednyánszky Cézár „kiveszi szájából a szivart, amely már tövig égett s forró lett ajka között. A csutkát belenyomja egy kis réztányérba, — füstje gazdátlanul kering egyideig fölfelé. Nem fogalmazza meg magában a hasonlatot: de gondolatban összekapcsolja a maga életével a tövig égett szivarcsutka képét. Feketedő parázs, elszálló füst, s egy csipetnyi hamu... Ennyi az ő élete, — s ennyi minden élet”. (Megmérgezi magát, s meghal.) — Emléki „a füstbe bámulva, orosz regényhős módjára végiggondolt életén...”¹¹⁰

A „füst”-motívumnak humoros változata is van. Mikszáth Kálmán *Az én kortársaim* I. kötetében az egykor oly hatalmas szabadelvű párt bukásáról beszél. A párt klubhelyiségében az öreg postatisztnék nem lévén többé semmi dolga, jókedvűen eregeti tajtékpipájából a füstöt, „hiszen úgys minden füst, és órákig elnézegeti a szétfosló kékes karikákat a levegőben...”

Bizonyosan Turgenyev *Füst* c. regényére gondolt Wohl Stefánia is, mikor kétkötetes regényének (1887) ezt a címet adta: *Aranyfüst*; ez is jelképes értelmű szó, jelentése rokon a „füst”-ével; a kiegyezés utáni magyar társadalom és közélet csillogó felszíne alatt, mely olyan vékony és laza, mint az aranyfüst, sivárság, bűn, hazugság, nyomorúság és elmaradottság lappang.¹¹¹

Természeti jelenségnek átvitt értelemben való, jelképes alkalmazása, pl. regény végén az alapeszmének ilyen eszközzel való megvilágítása, a művészi eljárás legkézenfekvőbb, legbeváltabb módja. De más íróra szorulni a jelkép megválasztásában („füst”), mikor ezer meg ezer jelkép közt válogathat az igazi költő, — leleményhiányra vall. Hadd említsünk egy eredeti, tehát hatásos regénybefejező és alapeszme-megvilágító jelképet, mely egyúttal szintén címe is a regénynek. Herczeg Ferenc első regényére, a *Fenn és lennre* (1890) gondolunk. A regény-

¹¹⁰ Krúdy Gyula, *Aranykézutcai szép napok*. 3. kiad. 31. l.

¹¹¹ Az „aranyfüst” és a turgenyevi „füst” szóra vonatkozólag lásd Farkas Imre cikkét: *Aranyfüst*: Pesti Hírlap 1941. febr. 27. (Wohl Stefánia keresztnévét összetéveszti a testvérével. Jankáéval.)

hős, Kun Attila sokféleképpen csalogdva és megszegyenülve, kifosztott kedéllyel hosszan elnézi egy sirály céltalannak látszó röpködését: hol fel, hol le.... Ki tudja, nem Turgenyev Füstjének befejezőmódjából vette-e Herczeg ihlete, talán tudattalanul, a sirály-jelképet?

Turgenyevnek talán legismertebb regénye az *Apák és fiak*. Mint-hogy Tömörkény István ismerte Turgenyev műveit, talán nem kell véletlent látnunk abban, hogy a *Ne engedjük a madarat!* c. kötetében levő *Az utas* c. párbeszédese darab ugyanazt az eszmét világítja meg, melyet az *Apák és fiak*,¹¹² amint erre már rámutatott Kéky Lajos.

Turgenyev e regényének tudatos és erős hatását mutatja Kodolányi János *Történelem* c. elbeszélése.¹¹³ A főalak, a húszéves Zoltán „némileg Turgenyev-hősnek érezte magát. Nyezsdánovnak, aki elmegy a „nép közé”. Az „őstalajon” áll...” Zoltán egy vagyonos, előkelő, gögös, zsarnoklelkű hivatalnoknak a fia; otthon az apa nem tűrt senkitől szabad véleménynyilvánítást. Ez a bánásmód meggyűlöltette Zoltánnal a zsarnokságot; radikális szabadgondolkodóvá lett, titokban a városzéli kocsmába járt a proletárok közé, ott előadásokat tartott a munkásosztálybelieknek, s büszke öntudattal tetszelgett magának ebben a szerepben... De hamarosan ki kellett neki is ábrándulnia a tudatlan és hálátlan „nép”-ből.

Turgenyev *A kutya* c. regényére emlékeztet Tömörkénynek az a — kutyáról szóló — elbeszélése, amely a *Különféle magyarok meg egyéb népek* c. kötetben (1907) jelent meg.¹¹⁴

Turgenyev *Költemények prózában* c. művének kései hatását állapítja meg egy-egy kritikusunk a következő két íróról egy-egy kötetén: Berczellyné Gajáry Böske: *Mardocheus*¹¹⁵ és Bethlen Margit grófnő: *Pitypang*.¹¹⁶

Az írói hatásnak alacsonyabb rendű, külsőleges fajtájával van dolgunk olyankor, mikor az idegen szerzőnek egy bizonyos munkája válik mintává valamelyik írónk számára. Turgenyev nemcsak ilyen értelemben tett hatást a magyar irodalomra, hanem egész egyéniségével, világ-

¹¹² Budapesti Szemle 1912. 150. k. 150. l.

¹¹³ Nyugat 1930. 23. sz.

¹¹⁴ Rozgonyi Margit, Tömörkény István 1932. 23. l.

¹¹⁵ r. r.: Budapesti Szemle 1915. 164. k. 158—159. l.

¹¹⁶ Lásd, Hartmann János: Napkelet 1930. 3. sz.

nézetével, művészi alakítás- és előadásmódjával is. Akiken ilyen mélyebb értelmű Turgenyev-hatást vesznek észre kritikusaink vagy irodalomtörténészeink, azokat — több-kevesebb joggal — el szokták nevezni „magyar Turgenyev”-eknek.

Némelyek szerint ilyen pl. Justh Zsigmond.¹¹⁷ Justh az orosz regényírók közt csak Turgenyevet tartotta művésznek. Vitatkozott is erről a kérdésről egy Párizsban lakó orosz szobrásszal, akinek meg éppen Turgenyev nem tetszett, mert „nagyon is európai”-nak találta.¹¹⁸ Justhnak Turgenyevre vonatkozó, túlságosan is megtisztelő véleménye — legalább részben — azzal magyarázható, hogy Taine is a legkiválóbb írói lángelmék közé sorozta Turgenyevet, már pedig Justh szemében Taine volt a világ legnagyobb tudósi tekintélye. De saját lelki alkata is rokona lehetett némileg a Turgenyevének. Halász Gábor néhány szóval így von párhuzamot az orosz író és magyar tisztelője között: Justh Zsigmond 1888-ban felkereste Turgenyev egykori lakását, „és a tanítvány nem egészen méltatlanul állhatott meg a melankólia nagymesterének emléke előtt. Világfi és magányos, könnyedén franciás és nehézkesen keleti — a turgenyevi ellentétpár az ő sorsa is. Nem tagadják meg az egyiket a másikért, hajlékony, egyeztető egyéniség az övék... Kozmopoliták, de a maguk nemzeti módján...”¹¹⁹ Justh *A pusztai könyve* c. kötetének darabjai között éppen azok a legszebbek, amelyeken Turgenyev művészi nevelő hatása látszik, t. i. a cselekménytelen rajzok, melyekben az író feladata nem terjed túl a jól megfigyelt alakok ábrázolásán. De a *Fuimus* c. regényét átlengő melankólia és végzet-szerűség is Turgenyev hatására vall.¹²⁰

Másik „magyar Turgenyev”¹²¹: Gozdsu Elek. *Köd* c. regényéről a Goncsárovval foglalkozó fejezetben, az oblomovizmussal kapcsolatban már szóltunk. Tar Iván nem magyar, hanem orosz jellem, a regényre ráneheződő, fullasztó légkör nem magyar, hanem orosz köd, a végzet-szerű búskomorság levegője ez, olyan, amilyen Turgenyev munkáiban

¹¹⁷ „Justh Zsigmond, a magyar Turgenyev”. Sidney Carton, Justh Zsigmond. Napkelet 1923. I. 318. l.

¹¹⁸ Justh Zs. naplója 37., 81. l.

¹¹⁹ U. o. 23. l.

¹²⁰ Bartha Zoltán, Justh Zsigmond 1941. 54., 73. l.

¹²¹ Lásd: Pintér Jenő VII. k. 727. l.

üli meg a lelkeket. Gozdsu regényeinek férfialakjai: Az *aranyhajú asszony* (1880) Ernője, a *Köd* (1882) Ivánja testvérként hasonlítanak Turgenyev alakjaihoz, ezenkívül az előadásmód terén is sokat tanult Gozdsu Turgenyevtől.¹²² Még jobban turgenyevi ihletésűeknek érezzük Gozdsu kisebb terjedelmű írásműveit: elbeszéléseit (*Tantalus. Kilenc elbeszélés* 1886), melyek gazdagok rajzszerű műfaji vonásokban (*Egy néma apostol, Egy falusi mizantrop, A martir, Nirvana*). A kötet első elbeszélésében a főalak, Ordas Gida végzett jogász „szellemi proletár”-nak nevezi magát, de aztán ezt mondja: „A mi osztályunkat inkább így lehetne nevezni: a fölöslegesek”. (V. ö. Turgenyev: *Dimitri Rudin, Az ötödik kerék*.) Az élet hajótöröttjeinek egyik fajtája ez. De lehet valaki gróf is (*Nirvana*), akkor is az élet hajótöröttje Gozdsu szerint, mert írónk e világon nem lát egyebet, mint a végzet átka alatt tévelygő, akaratnélküli, többnyire hitvány vagy eszelős, eltorzult emberi lények szörnyű életrobotját, öntudatlan haláltáncát.

Az oblomovizmussal kapcsolatban már ismertetett Török Gyuláról azt mondja a *Napkelet* egy cikkírója, hogy a magyar irodalomban Turgenyev helyét tölthette volna be (tehát „magyar Turgenyev” válhatott volna belőle), ha a korai halál el nem ragadja. „Urat, parasztot egyaránt jól ösmert, maga dzsentrí volt, s fajtája hanyatlásának osztályosa... Megteremthette volna a hiányzó magyar polgári regényt”.¹²³

A vidéki, idillikus magyar életet szerető és rajzoló Abonyi Lajos is összehasonlították Turgenyevvel.¹²⁴

Némelyek Turgenyevvel rokonítják Petelei Istvánt is,¹²⁵ mások Turgenyevvel, Szollogubbal, kivált pedig Gogolylyal,¹²⁶ ismét mások csak általában mondják „oroszos”-nak,¹²⁷ — Gellért Oszkár és Pintér Jenő pedig nem fogadja el az orosz hatást emlegető álláspontot...¹²⁸ A mi

¹²² Reisz Mihály, Gozdsu Elek 1941. 9. 1.

¹²³ m—gy: *Napkelet* 1928. 21. sz.

¹²⁴ Révay Mór János, Írók, könyvek, kiadók 1920. II. 163. l.

¹²⁵ „A turgenyevi lehelletű Petelei István”, mondja Ignótus: *Nyugat* 1924. II. 180. c) lap.

¹²⁶ Várkonyi Nándor, Az újabb m. irodalom 54. l.

¹²⁷ Halász Gábor, Magyar századvég. *Nyugat* 1937. II. 311. l. — Angyal Dávid, Haraszi Gyula emlékezete 1939. 11. l. — Császár Elemér, A magyar regény tört. 1939. 325. l.

¹²⁸ Gellért Oszkár: *Nyugat* 1918. 5. sz. — Pintér Jenő VII. 689. l.

érzésünk az, hogy Petelei költészetének világa nem a Turgenyevéből van átvéve, hanem a kettő mintegy kiegészíti egymást. A pesszimizmusra hajló látásmód egyformán megtalálja a maga igazolását a végtelen orosz pusztaságokon és Erdély hegyek közé szorított, szűk völgykatlanaiiban. A két író témái is ilyenféle viszonyban vannak egymással. Turgenyev regényeket írt, s hősei nemcsak saját országuk ropant térségeit kalandozzák be, hanem Nyugat-Európát is, hogy végül mégis csak belássák az élet értelmetlenségét és gonoszságát, — Petelei apró elbeszéléseket, ú. n. prózai balladákat, azonkívül rajzokat írt, s alakjai egy falu szűk körében is eljutnak a Turgenyevével rokon világnézet szomorú határkövéhez... Gáspárovics „nyugodt, boldog ember vala. Ekkor a sors meglegyintette Gáspárovicsot, egy asszonyt vetve az útjába” — voltaképpen ez a tartalmi lényege Turgenyev csaknem mindenik regényének is; csak hogy Turgenyev asszonyai gyönyörű, kegyetlen, csábító démonok, s áldozataik legalább pillanatnyilag megízlelik a mámor bódító kéjét, csak azután buknak el, s rendszerint egy nemes női szívet is gyógyíthatatlanul megsebeznek hűtlenségükkel, — Gáspárovics ellenben, Petelei néhány lapnyi rajzocskájának¹²⁹ „hőse”, szegény púpos kis ember, szerelmi izgalma is nevetséges és szálnalmas, az asszony, egy rendőr felesége; csöndes undorral vet véget közeledésének, a kis púpos aztán öngyilkos akarna lenni, de ezt sem meri megtenni, az eredmény mindössze egy keserű reflexió.

Móricz Zsigmondnak az orosz regényirodalommal kapcsolatban való emlegetése megkezdődött nálunk mindjárt első regényének, a *Sárarany*nak megjelenésekor (1910),¹³⁰ de mai napig sem nézett komolyan a szemébe ennek a kérdésnek senki. Maga Móricz nem árulja el közvetlenül műveiben, hogy a külföldi irodalmakból kiket és mennyire ismer, de egyéniségében csakugyan kezdettől fogva volt valami, ami az orosz írókra s az ezek műveiből ismert orosz emberfajta emlékeztetett bennünket. Utánzásról szó sem lehet, ellenben a világnézetnek és az írói ábrázolásmódnak valami ösztönös rokonságáról. Kár, hogy ebből a szempontból Móricz költészete még nem részesült figyelemben; csak szürke általánosságok hangzottak el, vagy pedig csupán ötletek, melyek

¹²⁹ „A kis Gáspárovics”. Lásd: *Az élet*. 1905. I. 44—58. l.

¹³⁰ Oláh Gábor: *Nyugat* 1910. 1573. l.

kellő megokolás nélkül homályosak. Pl. az *Életem regénye* c. önéletrajzi regénynek a pthrügyi évekre vonatkozó részletéről Hegedüs Loránt ennyit mond: „a legtökéletesebb mesterművek egyike, amely a legnagyobb oroszokra (nem Tolsztojra, hanem Turgenyevre és Gorkijra) emlékeztet, de ennek dacára végtelenül magyar...¹³¹ Minthogy nem maradt meg Hegedüs az orosz irodalomnak általánosságban való említésénél, hanem megnevez egyes írókat részint tagadó, részint igenlő értelemben, — a bizonyításra is sort kellett volna kerítenie.

Turgenyev a századvégi magyar nemzedéknek volt divatos, népszerű írója. De népszerűsége nem ért véget a XIX. századdal. Három regényét szép fordításban friss életre keltette a *Klasszikus Regénytár*. Egy 1940-ben megjelent regény¹³² hősnőjét a tizennyolc éves, érettségizett Nagy Katát tréfásan így dorgálja meg a huszonkét éves, szintén érettségizett Pataki Sanyi: „A multkor az oroszokkal voltál oda, képes voltál elmesélni az *Apák és fiúkat*, hogy majd a nyavalya evett meg az unalomtól...” (Mind a ketten külvárosi szegény családból valók; úgy látszik, a „Fiúk és leányok” nemzedékének érdeklődési köre is eltér egymástól.)

Turgenyev neve is fogalomná lett, egy sajátos tárgykör — az elferdült életű, különöc intellektuelek — rajzolásának legkiválóbb specialistáját jelöli ez a név. „Emberképek egész sokasága rajzolódik lassan lelkem elé, nagyrészt ácsorgó, hibás körben forgó, célvesztett magyar életek, pazarolt erők... Mit találna itt egy magyar Turgenyev!” — mondja Babits Mihály.¹³³ Úgy látszik, Babits az orosz és a magyar életet egymáshoz igen hasonlóknak érezte.

IX.

DOSZTOJEVSZKIJ.

Dosztojevszkij regényei közül a *Bűn és bűnhődés* (1866) a legismertebb az egész világon, nálunk is. De bizonyos időnek el kellett telnie, míg a latin-germán műveltségű és betűrendszerű nyugati világ

¹³¹ U. o. 1939. 10. sz.

¹³² Kőváry Margit, *Víz és kenyér*.

¹³³ Magántudósok. Nyugat 1912. 19. sz.

egy-egy orosz irodalmi újdonságról tudomást vett. Dosztojevszkij első regényének megjelenése után negyven, a *Bűn és bűnhődés* megjelenése után húsz évvel a M. Tud. Akadémia egyik kiadványában egy széleskörű nyelvi ismeretekkel bíró tudósunk, mikor könyve végén a naturalista regényirodalom orosz ágára is rá kellett térnie, Gogoly, Szollogub és Turgenyev rövid jellemzése után e mentegetőző szavakhoz folyamodott: „Ismerni kellene... Dosztojevszkijt és Tolsztojt, kikről azonban csak futólag s idegen ismertető nyomán szerezhettünk magunknak némi tájékozást...”¹³⁴ Három évvel később, 1889-ben aztán megjelent *Raszkolnyikov* címen a *Bűn és bűnhődés* Szabó Endre magyar fordításában, s hamarosan megtalálta az utat nemcsak íróinkhoz, hanem a tágabb értelemben vett olvasóközönséghez is. Az olvasók többsége nem igen volt s ma is aligha van tisztában Dosztojevszkij regényének nagyszerű értékeivel, ez a munka inkább csak olyan elemeivel vonta magára érdeklődésüket, amelyek azt a hitet keltik bennük, hogy rémregényekben, vagy éppen ponyvaregényekben szoktak olyanok előfordulni. Gyilkosság, bűnügyi nyomozás, az anyagi és erkölcsi nyomorúság külvárosi tanyája, prostituált nő... íme e rikító tárgyi indítékok, továbbá a szereplők lelkivilágának a nyugati emberekétől többé-kevésbé elütő, hogy úgy mondjuk: exotikus vonásai, — ezek azok az elemek, amelyek a regény széleskörű kedveltsége alapszik. De íróink alkotásai között sem ismerünk egyetlen olyan nagyjelentőségű, vagy kiváló értékű regényt, mely a *Bűn és bűnhődés* eszmei és műformai szempontú ihlető hatását a mintához méltó sikerrel mutatná. Dosztojevszkij e művének holmi kiragadott és mintegy aprópénzre váltott motívumaival azonban annál gyakrabban találkozunk regény- és novellairodalmunkban.

A *Bűn és bűnhődés* magyar fordításban való megjelenésének esztendeje egyszersmind Reviczky Gyula halálának esztendeje is. De német fordításban bizonyára ismerte Dosztojevszkijt, hiszen nagy figyelemmel kísérte az orosz irodalmat. Turgenyevet versekben gyászolta, Tolsztoj *Háború és békéjéről* felolvasást tartott a Petőfi-Társaságban. Dosztojevszkijt nem emlegeti, de minthogy Tolsztoj *Feltámadás* c. regényének megjelenését (1899) nem érte meg, „perdita” versciklusában Dosztojevszkij-hatást kell látnunk.

¹³⁴ Haraszi Gyula, A naturalista regényről. 1886. 372. 1.

Koldusa koldusabb világnak!
Borulj reám; én szánva szánlak...

Nem a gyönyörnek tiszta mézét
Szomjazza ajkam, hogyha csókol;
Az, ami hozzád vonz, a részvét,
Szeretlek, édes, szánalomból.

Különben is a Katjusát Szibériába kísérő Nyechludov (Tolsztoj: *Feltámadás*) története: testvéri mása a Raszkolnyikovot Szibériába kísérő Szonya történetének (Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*).

Reviczky keresztyéni alázatát és részvétét talán szlávós lelki alkata is elmélyíti:

Legyenek áldva mind, akik
Szívemet összetépték.

Kiket mindenki eltaszít,
Azok szeressenek meg.

(Imádságom)

„A magyar irodalomhoz talán sohasem került ilyen közel Dosztojevszkij”.¹³⁵

A *Bűn és bűnhődés* magyarul való megjelenése utáni évben adta ki A püspök atyafisága c. regényét Iványi Ödön. Ebben a regényben — mint már Péterfy Jenő megállapította¹³⁶ — az utcai lánnyá súlylyedt Bizony Biri Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődésének* Szonyájára emléktet. Hozzátehetjük, hogy a Biri iszákos és részegségében állati durvaságú apja pedig a Szonya apjára, Marmeladovra. Biri a prostitúció fertőjében is megmarad jószívűnek; titokban, hogy apja meg ne tudja, segíyezi kis testvéreit (anyjuk t. i. már nem él).

Justh Zsigmond nem tartotta ugyan „művész”-nek Dosztojevszkijt, de világnézeti tekintetben erősen hatása alá került. A „szenvedés val-

¹³⁵ Vas István, Reviczky emlékezete. Nyugat 1939. 7. sz.

¹³⁶ Lásd: Magy. Irod. Ritkaságok 41. sz. 77. l.

lásává" átalakított keresztyénség az ő vallása is;¹³⁷ szerinte a művészek kétségbeesnének, ha nem a Golgota útját kellene járniok.¹³⁸ A perdita alakja őt is megragadta a *Bűn és bűnhődésben*, s a prostitúció áldozatainak életét tanulmányozni is akarta két francia íróbarátja segítségével Párizsban. Mily jellemző ez a nyilatkozata: „Mi, kik a religion de la souffrance humaine-t valljuk vallásunknak, úgy szeretünk meg egy nőt, — a szánalom alapján.”¹³⁹ — Eszünkbe jut itt Kosztolányi Dezső; ő szerinte is „mindig kell valaki, aki megértse az utcalányt s a tébolyultakat”; nagy könyvét szándékozott róluk írni.¹⁴⁰

Földi Mihály regényei általában a bűn és bűnhődés, a szenvedés és megváltás nagy kérdései körül mozognak; Földi alaposan tanulmányozta Dosztojevszkijt, a „csodás elem”-nek, vagyis a misztikumnak is helyet juttat némelyik munkájában, valószínűleg Dosztojevszkij példája nyomán; de a tanítványból hiányzik egyebek közt a mester vallásos hite is. Itt most az imént említett írókkal kapcsolatban csak *A házaspár* c. regényéből vesszük ki példának a perdita-nő dosztojevszkijes szerepeltetését. Haller Miklós bankigazgató, élete végén eszmél rá arra, hogy előkelő származású felesége oldalán igazi szeretet nem jutott osztályrészeül, csak közömbösség, sőt unalom és ridegség; bankigazgatói pályájáról is elismeri, hogy a társadalmi élet rút igazságtalanságainak a terméke és egyúttal eszköze. Nagy fordulat áll be lelkében: egy prostituált nővel köt ismeretséget, nem keres nála érzeki élvezetet, hanem meleg emberi érzést, szeretetet, s ezt sokkal jobban meg is találja ott, mint felesége mellett és a másokat kizsákmányoló úri osztály körében. Végrendeletet ír, s vagyona legnagyobb részét közjótékonyági célra hagyja, prostituált női ismerősét is részesíti az örökségben, saját feleségének és egyetlen gyermekének pedig aránylag csekély hagyatékkal kell beérniök.

Ebbe a perdita-tárgykörbe tartozik Balázs Sándor *Bikfic tanár ur* c. szomorkás „vígjátéka” is (1936). Egy tanár beleszeret egy kávéházi alkalmazott nőbe, minden akadállyal dacolva feleségül akarja venni, de a leány okosabban tudja megítélni a helyzetet, s elhárítja magától

¹³⁷ Naplója 327. l.

¹³⁸ U. o. 61. l.

¹³⁹ U. o. 375. l.

¹⁴⁰ Kosztolányi Dezsőné, K. D. 176. l.

az úriasszonnyá való előlépés alkalmát. A kritika itt is Dosztojevskij Szonyájára mutatott rá mint irodalmi mintaképre.¹⁴¹

Dosztojevskij perditavonatkozású tárgykörének legmerészebb áthonosítója Dallos Sándor, *Az ember nyomában* c. önéletrajzi jellegű regényében (1938). Győri diákkorában olvasta el először a *Bűn és bűnhődés*, s gyermekkorától mindig ingerült ellenszenvet érzett a gazdag és előkelő emberek iránt, szívének egész szeretetével a szegények, nyomorultak, megvetettek felé fordult. Még gimnázista korában meg is ismerte ez utóbbiak életének egyik jellegzetes helyét: a bordélyházat. Meglett férfi korában is rokonszenvvel, sőt hálával emlékszik vissza ottani nőismerőseire, s ezt mondja: „itt hallottam először meg az ember tiszta dallamát”.¹⁴² Győrből Budapestre került, s mikor egy éjtszakán véresre verték züllött emberek, ismét egy prostituált nő tanúsított iránta jóságos részvétet, önzetlen védelmet, úgyhogy Dallos meghatottan kezet csókolt neki,¹⁴³ — mint Szonyának Raszkolnyikov.

Németh László *Emberi színjáték* c. regényében (*Napkelet* 1929) Balázs szabó elhagyja a feleségét. Az asszony öngyilkossági kísérletet tesz, de ez nem sikerül. Boda Zoltán orvosnövendék, aki Balázséknál lakik, éjjel arra ébred fel, hogy a szomszéd szobában valaki hangosan olvas. Balázsné olvas a bibliából, az újszövetségből. Zoltán ekkor odaül az asszony mellé, s ő olvassa tovább a szentírást. S ekkor „egész kívülről, kilométeres távolságból látta magát az asztalnál, az evangélium fölött, s egy hideg gúnyos gondolat merült föl benne: „s a gyertya fényénél az utcalány és a gyilkos diák együtt olvassák az evangéliumot...”¹⁴⁴ Egy Dosztojevskijről szóló tanulmány végén olvasta valaha Zoltán ezt a mondatot, megragadt az emlékezetében, s most úgy érezte, hogy ő és Balázsné „azt a tanulmánybeli jelenetet majmolják”; utóbb restelkedik is e miatt. Boda Zoltán (illetőleg az e név alatt rejtőzködő szerző) ekkor még nem is ismeri magát a *Bűn és bűnhődés* c. regényt, csak valakinek egy reá vonatkozó tanulmányát, — s íme máris hatása alá kerül Dosztojevskijnek, nem tudja megállani, hogy — ha csak

¹⁴¹ Rédey Tivadar: *Napkelet* 1936. 12. sz.

¹⁴² 51. l.

¹⁴³ 264. l.

¹⁴⁴ 194. l.

pillanatokra is — át ne élje a világhírű regénynek szennyből és tisztaságból kialakuló, vakmerő módszerű jelenetét.

De nemcsak a prostitúció indítékával hatott íróinkra Dosztojevszkij leghíresebb regénye. Kabos Ede, akinek egyik munkája ugyanazt a címet hordozza, amelyet Dosztojevszkij időrendben második műve: *Fehér éjtszakák*, 1905-ben adta ki ilyen című regényét: „*Két halott regénye*. Elbeszéli az egyik”. Arday Lőrincnét megrágalmazta Sztropkay főhadnagy, ezért őt párbajban megöli Arday. De kétévi államfogházi büntetésének kitöltése sem tudja helyreállítani lelki nyugalmát. Rögeszméjévé válik az a kínzó gondolat: igazat mondott-e Sztropkay, vagy csak rágalmazott? A megölt Sztropkay árnya eljár hozzá kísérteni, nap nap után, menthetetlenül megjelenik előtte a fantóm, de Arday hiába vallatja, nem kap tőle választ. A gyilkos férj elvadul az emberek közül, s nyolc évet egy falusi erdő sűrűségében, a szabad ég alatt tölt. Nyolc év múlva az erdő szélén összetalálkozik elvált feleségével, aki azóta is feddhetetlenül él, s most egy kapitány érez iránta tiszta, eszményi szerelmet. Arday tovább gyötrődik, nem tud megnyugodni, készül a megölt Sztropkayval való másvilági találkozásra, hogy majd ott tisztázódjék közöttük a nagy kérdés... Látnivaló, hogy a regénykezdő gyilkosság, s a nyomában járó, örökös lelki vívódás erős kapcsolatot teremt Kabos és Dosztojevszkij regénye között.

Mintegy a *Bűn és bűnhődés* témájának ellentétes párja Földi Mihály *Egy barátság története* c. regénye (1940). Egy férfi elhatározza, hogy megöli barátját, akivel együtt nevelkedett, s későbbi életük is évtizedeken át közös úton, szoros párhuzamosságban haladt, de a gyilkosság tervezője úgy érzi, hogy a barátja őt mindenben kijátszotta, elárulta, cserben hagyta, meggyalázta. Indul, hogy agyonlője a barátját. Nem találja a lakásán, ahol pedig rátalál, ott nem egyedül van. Kénytelen hát hol egy cukrászdában, hol másutt várakozni az alkalmas percre, melyben végrehajthatja a lelkében megmásíthatatlan elhatározásként megfogant tervet. Várakozásai közben végiggondolja kettőjük egész multját, s a mult átélése még jobban megerősíti abban a hitében, hogy tervezett gyilkossága jogos cselekedet, erkölcsi igazságszolgáltatás lesz... Végül egy vendéglő különszobájában ráemelheti revolverét a barátjára. Ez beszélni kezd hozzá, s a gyilkosjelölt megindul a habozás és kételkedés útján, új meg új mozzanatok merülnek fel, gyanújának

okai közül több megcáfolódik, vagy más színben tűnik fel, mint előbb; a terv végrehajtását elhalasztja. De lelke még sokáig a vívódások csatateré marad, lassanként azonban tisztulási folyamat megy végbe a szívében, erőt vesz rajta a megbánás, öngyilkosságot kísérel meg, de felgyógyul, és végül a keresztyéni szeretet elve megmutatja számára a lelki gyógyulásnak az útját is.

Egyenesen és vakmerően Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*-ét folytatja Sándor Pál *Raszkolnyikov Szibériában* c. regénye. Főszereplők: Raszkolnyikov, Szonya, Razumihin és az a vizsgálóbíró, aki Raszkolnyikovot annak idején letartóztatta. Raszkolnyikov a fegyházban agyonüti a vizsgálóbírót, és megszökik... Hogy Sándor Pál megírta-e és kiadta-e művének tervezett folytatását: *Raszkolnyikov Európában*, nem tudom.

Déry Tibor *A két nővér* c. elbeszélésének¹⁴⁵ főszereplői: a két nővér, Julia és Boriska; amaz az idősebb. Apjuk züllött alkoholista írnok, minden éjjel holtrészegen kerül haza, s pokollá teszi nemcsak feleségének, ennek a szegény mártírnak az életét, hanem a két felnőtt leányét is. Juliának már vőlegénye van, de nem meri megmutatni neki a lakásukat, családjuk helyzetét. Boriska is érvényesülésről, boldogságról ábrándozik, de az állatias apa miatt ő is ki van rekesztve a társadalomból. A két leány elkeseredett gyűlölete addig fokozódik, hogy elhatározzák apjuk meggyilkolását. A szörnyű terv nagy lelkiismereti tusakodást okoz nekik, különösen Juliának. Boriska hevesen vitatkozott vele: „De szabad! érted? szabad! én is akarok élni! miért kell nekem megdöglölni, hogy az az állat élhessen...” Julia elment a vőlegénye lakására, s átadta magát neki, hiszen miért őrizné tovább a szüzességét, ha másnap már úgyis elveszett lény lesz. Éjjel a részeg apa, féleszméletlenségében nem tudván kinyitni a lakás ajtaját, a pajtába ment aludni. A két nővér utána ment, s egy előre odakészített baltával Boriska végrehajtotta a gyilkosságot. Julia rémülten elfutott, Boriska azonban akkor is azt mondta: „Hiszen igazam volt!” és nekitámaszkodva a pajtának, várta a reggelt... — Íme a környezetrajz is, az alakok rajza is Dosztojevszkijre emlékeztet, a Boriska érvelése pedig,

¹⁴⁵ Nyugat 1917. 21. sz.

hogy t. i. az olyan aljas és értéktelen embert, amilyen az ő apja, nem bűn elpusztítani: a Raszkolnyikov álláspontjával azonos.

Darkó István *Zuzmara* c. regénye hősenek megrajzolásában Raszkolnyikov volt a szerző egyik mintája, a mellékszereplők közt is pl. a félkegyelmű, nyavalyatörős „Güzü” is „valóságos Dosztojevszkij-alak”.¹⁴⁶

Lakatos László *A teve* c. regénye írásakor „Dosztojevszkij tintájába mártotta tollát”, mondja Schöpflin Aladár. Egyrészt Dosztojevszkijnek azt a módszerét alkalmazza a magyar tanítvány, hogy t. i. a regény olvasása folyamán az olvasó egészen más ítéletet alkot magában egy történetről, mint amilyen irányban valamelyik szereplő befolyásolni igyekezett a regény elején. Másrészt a regény főalakja is emlékeztet Dosztojevszkijnek azokra a jellegzetes teremtményeire, pl. a „félkegyelmű” Myskin hercegre, akik tele vannak ú. n. fogyatékos-sági érzéssel.¹⁴⁷

Surányi Miklós *A csodavárók* c. regényében (*Napkelet* 1927) szerepel Keresztes Péter. A gimnázium VII. osztályában megbukott a javítóvizsgán s abbahagyta a tanulást. Világmegváltó eszméken, nagy terveken jár az esze. Ismér minden olyan orosz irodalmi terméket, amelyik magyar vagy német nyelven megjelent, „és bálványa Dosztojevszkij.” Az első világháború a vége felé jár, Péter elkezd hirdetni az Oroszország felől terjengő elveket, beszédbe elegyedik munkásokkal, katonákkal, utcai nőkkel, — de ezek kinevetik. Később egészen másfajta eszmék hatása alá kerül, mert semmi önállóság nincs a gondolkodásában.

Szakáts László *Dolgozzatok, amíg a mécsetek ki nem alszik*¹⁴⁸ című, mindössze tizenhárom lapnyi terjedelmű novellájának a főalakja egy Istóczi nevű suszterlegény, akinek az elméjét megzavarta az orosz regények, főkép a *Bűn és bűnhődés* olvasása (a novella címe különben Tolsztoj egyik munkájának címével azonos). Káprázatok fogják el, üldözési mánia bántja, magát okos és kiváló embernek képzei; végül tébolydába kerül. Apja iszákos ember volt, talán ez a terheltség is egyik oka a mesterlegény szerencsétlenségének.

¹⁴⁶ Szinnyei Ferenc: *Napkelet* 1926. 10. sz.

¹⁴⁷ *Nyugat* 1925. III. 171—172. l.

¹⁴⁸ *Napkelet* 1928. május 1.

A bűn élményével való kacérkodás a tárgya Nagy Berta *A tolvaj* című, mindössze öt lapra terjedő elbeszélésének.¹⁴⁹ Egy jófizetésű hivatalnok (A) összetalálkozik szegénysorsú barátjával, B-vel, B-nek kicsúszik a zsebéből a pénztárcája, melyben — hónap eleje lévén — majdnem egész havi fizetése benne van. Mire A észreveszi a tárcát, B már eltávozott, A nem tudja B lakását. És most izgatni kezdi A-nak a lelkét a talált pénz, melyet a dohányosbolt ajtajában lelt volt. Ilyen gondolatai támadtak: „Tolvaj... Hátha arra születél, hogy tolvaj légy? Meg kell kísérelni... Milyen íze lehet vajjon a bűnnek?” „Estefelé, holtrafáradva, megint a trafik elé tévedtem, s Dosztojevszkijra gondoltam, akit nagyon tisztetek, s aki olyan igen jól tudta, hogy a bűnös mindig visszatér bűne színhelyére...” (A tolvaj maga beszéli el a történetet.) Végül dühösen és szomorúan belátja, hogy vissza kell adnia a pénzt, hiszen a megtalálás percében megmondta a trafikosnának, hogy pénztárcára bukkant az ajtó mellett... Ennek a kis elbeszélésnek némi jelentőséget ad az, hogy figyelmeztet bennünket: Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése* nemcsak esztetikai szempontból ragadja meg az olvasók képzeletét (a műveltebbekét is), hanem veszedelmes kíváncsiságot is ébreszthet bennük.

A *Napkelet* első évfolyamának (1923) első számában jelent meg Mariay Ödön *Őskelet* c. elbeszélése. Hőse, Kazay Ubul, a romantikus hajlamú, kelet-imádó magyar, egy évet Rómában töltvén, megismerkedett ott egy szép francia márkinővel, s az ő kedvéért most már nyugati műveltségű szeretett volna lenni. Az első világháború idején az orosz harctéren egyszer visszament arra a helyre, ahol két nappal előbb szörnyű kézitusa volt a magyar és az orosz katonák között. A holttestek látása és a közeli emlékek gyötörő hatással voltak reá, de ő továbbra is kínozta magát szemlélődésével és emlékeivel. „Mint Raszkolnyikov — dűnnyögte — ...a csengő ...a zálogos asszony ...Istenem ...hogyan is tehettem? Hogyan tehettem... öltem! Inkább engem öltek volna meg! ... és igen, le sem tagadhatom, hogy akkor veszett öröm nyargalászott az ereimben, amíg azt az ölési munkát végeztem, hősnak, nagynak éreztem magamat... nagynak... barbár, barbár maradtam hát mégis!... Sohasem hal meg bennem a bestia?... Jól mondta

¹⁴⁹ U. o. 1932. 6. sz.

az az asszony... barbár vagyok, vadember...” De hirtelen ökölbe szorul a keze: „Az ő híres emberfölötti kultúremberei... ők is ölnek... de szívesebben öletnek négerekkel magok helyett... így kényelmesebb... Barbár vagyok? Verekedtem! Háborúban vagyok... viaskodom, az életemért, az életünkért, ütöttem, vágtam... és most jajgatok, mint valami vénasszony, mint valami beteg agyzugból kelt árnyék, akárcsak Raszkolnyikov úrfi! Mivé lettem, Uramisten? A keserves teremtsit a világnak!...” Hadifogságba esik, s elkerül a kirgizék földjére, ott nőül vesz egy nemes származású kirgiz leányt, egyre boldogabbnak érzi magát, s egyre megvetőbb utálattal gondol a nyugati civilizáció romlott népeire. A háború bevégeződése után sem jön haza, ott marad őskeleten felesége és újszülött fiacskája oldalán. „Vissza-menjen az alkonyi lelkek közé? Nem, most még nem, majd egykor, ha ő nem is, hát majd a fiai, az unokái sokad-, sokadmagukkal, mint a viharfelleg, sebesen, váratlanul, hogy újjáseperjék a szürkületbe senyvedt, beteg világot...” — Íme, mennyire másformának van itt rajzolva a turáni magyar lélek „keletisége”, mint az oroszé! Válságos időkben mily hasznavehetetlennek érzi a „keleti” magyar faj a Dosztojevskij világnézetét, pedig Dosztojevskij is kárhoztatta és megvetette a „nyugati” civilizációt.

A „bűn és bűnhődés” témája a magva P. Ábrahám Ernő *Révészek* című drámájának is. A testvérgyilkos férjet évekkel a bűneset után rákényszeríti lelkiismerete, hogy feljelentse magát. A csendbiztos eljárásmódja eszünkbe juttatja a vizsgálóbírónak Raszkolnyikov irányában alkalmazott ravaszul óvatos módszerét.

Füst Milán *Advent* c. regényének (1927) egyes részeit Dosztojevskij legsikerültebb műveihez hasonló értékűeknek mondja Kassák Lajos.¹⁵⁰ — „Dosztojevskij-figurák” Sztitnyai Zoltán *Lángoló hegyek* c. regényében Szentantali János,¹⁵¹ Babits Mihály *Halálfiában* Hintáss Gyula,¹⁵² Szucsich Mária *Tavasztól télig* c. regényében (1938) a naplóíró tízéves kisleány.¹⁵³

Mikszáth szerint Tisza Kálmán is rendkívüli érdeklődéssel olvasta

¹⁵⁰ Nyugat 1927. II. 279—284.

¹⁵¹ Majthényi György: Napkelet 1931. 4. sz.

¹⁵² Földi Mihály: Nyugat 1927. I. 771—787.

¹⁵³ Illyés Gyula: Nyugat 1928. II. 623—624.

végig a *Bűn és bűnhődés*, de veszedelmesnek, romboló hatásúnak minősítette.¹⁵⁴ Maga Mikszáth igen nagyra becsülte és sokszor dicsérte Dosztojevszkijt ez egy regénye alapján: a többi még nem jelent akkor meg magyar fordításban.¹⁵⁵

Nagy Lajos, az 1920-as évek irodalmi viszonyainak megbélyegző bírálata során¹⁵⁶ a *Bűn és bűnhődés* c. regényt választja ki travesztáló gúnyjának példájául. Egy Dosztojevszkij nem alkalmazkodhatik léha olvasók alantas ízléséhez, — tehát a mostani kicsinyes és silány irodalmi viszonyok közt lehetetlen volna számára az élet, mert önző érdekek és aljas szempontok gyalázatos megalkuvásokra próbálnák kényszeríteni. „Szinte látom már a magyar Dosztojevszkijt, amint szerkesztői, lektori és kiadói utasításokra javítgatja *Bűn és bűnhődését*, amelyben nagytarcali és kistarcali Raszkolnyikov Bölömbér nem öli meg az öregasszonyt, hanem csak ráijeszt; a regény sötét tónusa is némi megvilágosításban részesül — fehér színek utólagos fölkenésével — esetleg néhány jó viccet is beletűz a regénybe, lehetőleg szóvicceket... Mondom, szinte várom már az új Raszkolnyikovot, amelynek hőse nem csak hogy nem öli meg az öregasszonyt, hanem ellenkezőleg, briliáns fölönfüggőt visz neki ajándékba, s megkéri a kezét, a vég azután: máig is boldogan élnek, ha meg nem haltak.”

Dosztojevszkij *Fehér éjtszakák* c. regényének (1848) életbevágóan fontos hatásáról tesznek vallomást Dallos Sándor és Mollináry Gizella, egy-egy munkájukban. Dallos Sándor *Az ember nyomában* című, fentebb már említett önéletrajzi regényében írja: „Óh később mindig elfutotta a szememet a könny, valahányszor ez a nagyszerű írás a kezembe került, minden sorát a lélek legmélyéig értettem, hisz gyermeklélekkel éltem át a magánosság minden rezdülését.”¹⁵⁷ Mollináry Gizella *Betelt a föld hamissággal* c., szintén önéletrajzi regényében így idézi fel 14–15 éves korának emlékeit: A külvárosi nyomortanyán „talán összeroskadtam volna a reménytelen visszaesés züllesztő kinja alatt, ha

¹⁵⁴ Az én kortársaim II. 100.

¹⁵⁵ Révay Mór János, Írók, könyvek, kiadók II. 200.

¹⁵⁶ Szabad-e, lehet-e ma írni a magyar írónak? Nyugat. 1925. I. 483—493.

¹⁵⁷ 36. l.

a padláson nem akadt volna kezembe Dosztojevszkij *Fehér éjtszakák* című könyve.”¹⁵⁸

Dosztojevszkij *Emlékiratok a holtak házából* (1861) c. művével tárgya révén rokonságot mutat Kuncz Aladár *Fekete kolostor* c. munkája (1931). Egyáltalán nem utánzó Kuncz, regénye ugyanolyan hatalmas elgondolás terméke, mint az említett orosz emlékirat, éppolyan valóságos átéltségű, s ugyanolyan szenvedélytelen, higgadtra fékezett s éppen ezért megdöbbentő hatása. Kuncz nem szorult idegen mintára, de jól ismerte Dosztojevszkijt mint író, tanulmányokat is írt róla, tehát bizonyára tudatában volt annak, hogy nagyszabású alkotásának nem igen lehet méltó párját találni Dosztojevszkij munkáján kívül. — Megemlítjük itt Juhász Gyula kissé merész hasonlatát. Tömörkény István mint katona egy évig a novibazári csapatnál szolgált, „ahová az ezred büntetésből küldte a bűnös embereit”. (De Tömörkényt saját kérelmére helyezték oda.) „A mi Pistánk úgy élt közöttük, mint nagy orosz társa, Dosztojevszkij a szibériai halottasház rabjai között. A szíve melegével magához ölelte és fölemelte őket.”¹⁵⁹

A *Karamazov testvérek* (1879) hatására enged következtetni M. Pogány Béla *Élet a porban* c. elbeszélése.¹⁶⁰ Balog József főkönyvelőnek örömtelen az élete, mert fizetését az utolsó fillérig mindig odaadja nővérének, Mártának, ennek a csontbőr soványságú vénleánynak. Márta nemcsak nem hálás ezért, hanem vadul gyűlöli testvérét, belelát a szívébe, s ilyeneket mond neki: „Te azt hiszed, hogy engem eszközül felhasználhatsz ahhoz, hogy megnemesedjél? Jól tudom, hogy az én életem árán akarsz jóvá válni... Egész életemben megaláztál a tettetett jósággoddal. Pedig érzem a lelked gyűlöletét...” Egyszer aztán Márta felakasztja magát, de József nem tudja hasznára fordítani felszabadulását, nem veheti feleségül azt a nőt, aki pedig már régóta várja tőle ezt a lépést. Józsefet szörnyű lelkiismeretfurdalás kínozza. Gyilkosnak érzi magát Márta halála miatt, mert sohasem bántotta ugyan, de kívánta, várva-várta a halálát, — akárcsak az egyik Karamazov testvér az apját.

Dosztojevszkij regényéhez még hasonlóbb tárgyat dolgozott fel

¹⁵⁸ I. k. 128. l.

¹⁵⁹ Tömörkény István élete és művei 23. l.

¹⁶⁰ Nyugat 1927. I. 238—251. l.

Bartók József *Az apja fia* c. elbeszélésben.¹⁶¹ Az apagyilkossággal vádolt Nagy Pált a törvényszék felmenti. A vádlott azonban makacsul hangoztatja, hogy ő igenis halálbüntetést érdemel, mert nem ölte ugyan meg az apját, de nagyon óhajtotta szívében a halálát. A bíróság elküldi a börtönből a vádlottat. Otthon az anyja is, a község lakói is örömmel fogadják; mindenki őt tartja a gyilkosnak, de helyeslik tettét, mert az apa aljas, gonosz alkoholista volt. Nagy Pált nem hagyja nyugodni lelkiismerete, bűnösnek érzi magát, s agykáprázataitól vezetve, belevész a kútba.

Az irodalom igazi nagy alkotásainak a szószerinti tartalomon kívül többnyire jelképes értelmezhetősége is van, néha többféle irányban is, a beléjük néző olvasók lelki mivolta szerint. A *Karamazov testvérek*-ről ilyen, az emigráns oroszok gondolkozásmódját tükröző, jelképes értelmezést olvasunk Szántó György *Volgadal* c. regényének végén. „Az apa volt a cári Oroszország, a régi Oroszország. Iván az intellektuális, Dimitrij a katona, és Aljosa a pap. Mindhárman meg akarták ölni, mert tudták, hogy bűnös, és lakolnia kell. De nem merték végrehajtani a tettet magát. Szmergyakov hajtotta végre, a negyedik, a törvénytelen, megtagadott, az elcsábított hülye leány gyermeke, a proletár. És mégis, mindnyájan tettesek voltak, mert a szándék, a gondolat már maga is tett. Ők hárman vezekelni akartak, Szibériában. De Szmergyakov tudta, hogy neki nem elég vállalni a tettet, neki meg is kell halnia, hogy megszülethessék helyébe az új orosz, az új ember. Ezért kötötte fel magát.”

Bródy Sándor Dosztojevszkijt „az orosz Shakespeare”-nek, *Raskolnyikov* és *A Karamazov testvérek* c. műveit „a regényírás két bibliájának” nevezi. „Minden regényírónak ő a Jézusa, bejárta az összes kálváriákat...”¹⁶²

Dosztojevszkij *A félkegyelmű* c. regényének (1868) nagy hatásáról Márai Sándor számol be vallomásszerű komolysággal. „Tizenhatéves voltam... felnyitottam *A félkegyelmű* első fejezetét, s a világ, melyben addig éltem, inogni és rengeni kezdett, s egy másik

¹⁶¹ A Télben c. kötetben.

¹⁶² Fehér könyv I. (1900.) 111—112. l.

világ, melyet nem ismertem, kinyílt, és a végtelen távlatait mutat-
ta . . . ”¹⁶³

Íróink közül nemcsak Márait ragadta meg már serdülő korában Dosztojevszkij költészete. Harsányi Zsolt is azt mondja: „Serdülő ko-
romban belezuhantam az orosz regény varázsába. Dosztojevszkijt ol-
vastam . . . ”¹⁶⁴

X.

TOLSZTOJ.

A nagy orosz prózaírók műveiből készült magyar fordítások során már az 1870-es években is találkozunk Tolsztoj egyik elbeszélésével, a 80-as években is jelennek meg műveiből magyar kiadások, de csak a 90-es évek kezdete óta vonul be irodalmunkba Tolsztoj világhírű nagyságként. Különös, hogy a *Klasszikus Regénytár* hatvankötetes első sorozatában helyet kapott az orosz írók közül Dosztojevszkij, Gogoly, Goncsárov, Lermontov, Turgenyev, — Tolsztoj azonban ere-
detileg nem,¹⁶⁵ talán azért, mert a szerkesztők és a kiadó azt hitték, hogy Tolsztoj addigi magyar fordításai kellő színvonalúak. De később megjelentek e kiváló értékű vállalatban Tolsztoj legnagyobbabszabású re-
gényei: *Háború és béke*, *Karenina Anna*, *Feltámadás*, jeles új fordí-
tásokban.

Hogy jóítéletű íróink már korán felismerték Tolsztoj nagy tehet-
ségét, érdekesen bizonyítja Petelei Istvánnak Gyulai Pálhoz 1885. má-
jus 26-án írt levele.¹⁶⁶ „Ezt a Tolsztoj-féle címnélküli regényt (nem
is regény ez, hanem olyan kis féligaz, félköltött apróságckból, csoda-
szép apróságokból álló ,beszéd'-ciklus) én közöltem a kol.(ozsvári)
Közlönyben. Bizony olyan hangulatos dolog, amilyent mi nem tudunk
csinálni. Egész tanfolyam a tanulni vágyó sok-sok magyar írka-
firkálóra. Helmecezi úr, aki fordította, úgy kívánja, hogy én küldjem el
Nagyságodnak . . . ” Tudjuk Gyulai Pálról, hogy a fiatal Tolsztojt, míg

¹⁶³ Kassai Őrjázat (1941.) 157. l.

¹⁶⁴ Pesti Hírlap 1939. XI. 30.

¹⁶⁵ Révay Mór János, Írók, könyvek, kiadók II. 139.

¹⁶⁶ Közli: Kozocsa Sándor. Irodalomtört. Közlem. 1933. 306. l.

t. i. a költői művészettől át nem tert a vallásos prófétasághoz, nagyra becsülte.¹⁶⁷

Tolsztoj leghatalmasabb regényalkotása a *Háború és béke* (1869) Műalkati szempontból megállapítható e munka hatása Sárközi György *Mint oldott kéve* c. regényén (1931). Éppúgy nem egyhősű regény ez, mint a Tolsztojé; a három Mednyánszky-testvérnek s Görgeynek a pályája egymással párhuzamosan haladnak, de korrajzoló érvényükben mintegy beleolvadnak egymásba, akárcsak a *Háború és béke* néhány főszereplőjének ábrázolása.¹⁶⁸ Egy-két részlet is magán hordja az orosz minta hatásának nyomát. A regény II. kötetének 55. lapján Lederer báróné gyengéden arcul legyinti Eduárdot, „ami nála éppoly kitüntetésszámba megy, mint Napoleonnál a fülcibálás”, — bizonyosra vesszük, hogy ez a Napoleonra vonatkozó intimitás Tolsztoj regényén át ragadt meg szerzőnk emlékezetében; a *Háború és békében* többször említve van. Azonkívül Mednyánszky Cézár szabadkőművessé való párizsi felavatása is (III. k. 42. lap) eszünkbe juttatja a Bezuchij Péter felavatását.

Berend Miklósné *A lüktető talaj* c. regényével (1927) kapcsolatban is megállapították a minél több oldalú korrajzra törekvő, részletező epikus módszernek rokonságát a *Háború és békében* megnyilvánuló ábrázolásmóddal.¹⁶⁹

Ha Tolsztoj nagy művének hatását a regényműfaj lényegébe vágó szempontból nem tudjuk is más műveken megjelölni, de íróinknak és kritikusainknak egy-egy futólagos megjegyzése, rövid utalása, egy-egy hasonlata mutatja, mennyire ismeretes ez a regény a magyar olvasóközönség előtt. Fenyő Miksának, mikor Ambrus Zoltán *Giroflé és Girofla* c. regényéről szólva, az olvasmány végére ér, a *Háború és béke* utolsó fejezete — Pierre és Natasa házaselete — jut az eszébe.¹⁷⁰ Ugyanez a kritikus több mint másfél évtized múlva, Kosztolányi Dezső *Aranyársarkány* c. regényének (1924) ismertetésekor megint a regény utolsó jelenetéről szól, s megint a Pierre és Natasa házaseletét meg-

¹⁶⁷ Várkonyi Nándor: Az újabb magyar irodalom 1942. 114. l.

¹⁶⁸ Németh László. Nyugat 1931. 24. sz.

¹⁶⁹ Schöpflin Aladár. Nyugat 1928. I. 166—167.

¹⁷⁰ Nyugat 1908. I. 771.

villantó tolsztoji részletre utal.¹⁷¹ Kissé furcsa képzettársulás az alapja annak a hasonlatnak, amellyel egyik kritikuskunk rávilágítani igyekszik Erdélyi József költői egyéniségére: „Mint Tolsztoj Bezuchij Pétere a szép Ellen alakján meglátja azoknak a férfiszemeknek nyomát, melyek az idők folyamán szerelmesen rátapadtak, akként látja meg Erdélyi is az élet dolgain mindazt, amit a nemzedékek azokhoz hozzáálmodtak...”¹⁷² — Egy dramolett látásakor, melyben a haldokló Csokonai szerepel, Laczkó Géza a *Háború és béke* haldokló Andréjára gondol.¹⁷³ Rónay György *Fák és gyümölcsök* c. regényében (1941) Hildának egyszerre eszébe jut a *Háború és béke* egyik jelenete; szánón való utazás közben Szonyát szájoncsókolja egy fiatal férfi, s a csókjának savanykás koromíze van; a férfi nevére nem tud visszaemlékezni Hilda, elhatározza tehát, hogy mihelyt hazaér, utánanéz (II. k. 133. lap). — Idézzük itt egy írónk mondását: „Az emberi szellem két legnagyobb alkotása a *Háború és béke* és a kölni dóm.”¹⁷⁴

Tolsztoj második nagy regénye a *Karenina Anna* (1876). Kodolányi János szerint Móricz Zsigmond *Esőleső társaság* c. kötetének (1930) *Don* című kis novellája „olyan fotografia, amelyet csak Tolsztoj adott a *Karenina Anna* egyik kutyafigurájában, a Laszkában...”¹⁷⁵

Ifj. Gaál Mózes *A félhomályban* c. elbeszélésének¹⁷⁶ főalakja Asztalos Emma szanatóriumi ápolónő. Legkedvesebb olvasmánya a *Karenina Anna*. Valahányszor kezébe vette, „valami rejtelmes lehelle-tet érzett, e könyv lehelle-tét”. Emma egyszerű származású leány, de ábrándozásaiban az előkelő világhoz tartozónak érzi magát. A rideg valóságból való elmenekülésének fő eszköze: Tolsztoj regénye. — Ugyanilyen, de még veszedelmesebb szerepet játszik a *Karenina Anna* a Balogh Júlia lelkében is, aki Földi Mihály *A század asszonya* c. regényének (1936) hősnője. — Érdekes, hogy egyik kritikuskunk Beethoven

¹⁷¹ U. o. 1925. II. 73—74.

¹⁷² Tóth Aladár: u. o. 1924. II. 623—629.

¹⁷³ U. o. 1923. I. 649.

¹⁷⁴ Nagy Endre szerint Cholnoky Viktor mondása. Nagy Endre, Hajnali beszélgetések Jókairól. Nyugat 1929. I. 537.

¹⁷⁵ U. o. 1930. II. 826—829.

¹⁷⁶ U. o. 1916. 9. sz.

Kreutzer-szonátájának hallgatásakor is mint „a boldogtalan szép Karenina Anna megteremtőjére” gondol Tolsztojra.¹⁷⁷

A *Kreutzer-szonáta* c. Tolsztoj-regénynek (1890) hatása különleges módon nyilvánul meg ifj. Lovász Márton *Irisz* című regényén (1928). Tolsztoj regényhőse, Poszdnisev, utazás közben, egy vasúti kocsiban beszéli el útítársainak a maga házaseleti tragédiáját, mely őt örökre nőgyűlölővé, s a házasság intézményének ellenségévé tette. Lovász regényének cselekvénye mint folytatás kapcsolódik hozzá Tolsztoj munkájához; az útítársak egyike végighallgatván Poszdnisev elbeszélését, ellene mond nőgyűlölő álláspontjának, s ellenérvként ő is elmondja *Irisz* iránti szerelmének történetét. E külső, regénytechnikai kapcsolaton kívül nincs is más egyezés a két munka között, s Lovásznak kár volt regényét hozzáfércelni a világhírű orosz író művéhez.

A *Kreutzer-szonáta* témájával mutat rokonságot Radványi Géza *Zárt tárgyalás* c. filmdrámája.

Tolsztoj *Feltámadás* c. regényének (1899) tartalmára emlékeztet egy lényeges mozzanatban Szomory Dezső *Gloria* című drámájának (1923) cselekvénye. Tolsztoj regényének hőse, Nyechludov herceg, egy bűnügyi tárgyaláson mint esküdtszéki tag kénytelen ítélezni azon nő felett, akit ő taszított a züllés útjára, mikor a leány páluk volt alkalmazásban. A herceget lelkiismeretfurdalása egészen megváltoztatja, lemond rangjáról és vagyonáról, elkíséri az elítélt leányt Szibériába, s nőül szeretné venni. — Szomory említett drámájában Varga Menyhért kúriai bíró elítéli két évre Szűcs Magdát, egy hitvány ember feleségét; az asszony a fogság ideje alatt meghal. Később Vargát vádolni kezdi a lelkiismerete, hogy talán igazságtalanul ítélte el Szűcs Magdát. Lemond az állásáról, magához veszi a lelencházból a Szűcs Magda leányát, Lórit, s két leánya mellett úgy nevelteti, mintha a saját gyermeke volna.

Az 1880-as évek elején történt meg Tolsztoj lelkében a nagy szakadás, ettől kezdve különítette el magát a társadalmi életnek attól a rétegétől és formájától, melynek addig részese volt. Mikor 1888 első felében Justh Zsigmond Párizsban tartózkodott, már élénk eszmecserék tárgya volt Tolsztoj lélekfordulása. Naplójában feljegyzi, hogy pl.

¹⁷⁷ Bálint Aladár, *Op.* 24, 47. Nyugat 1908. II. 295.

Coppée most már „imádja” Tolsztojt, pedig két évvel előbb még Stendhal-utánzótt látott benne; véleményét az változtatta kedvezőre, hogy Tolsztoj meggyűlölte azt a társaságot, amelybe született.¹⁷⁸

Justh Zsigmondra Tolsztoj inkább világnézetével hatott. „Tolsztojhoz hasonlóan ő is kissé arisztokrata módon eszményített parasztságtól várja a megváltást”,¹⁷⁹ s Gányó Julcsa c. regényében (1894) alapos figyelemre méltatja az alföldi parasztság körében terjedező vallásos szektárius mozgalmat, a nazarénizmust.

A nazarénusok felekezetét tehát Justh Zsigmond vitte be a magyar irodalom tárgyai közé, nem pedig Ujlaki Antal (*Bibliás emberek* 1896) és Tömörkény István (*Jegyenék alatt* 1897), mint ahogy Juhász Gyula állítja.¹⁸⁰ De Tömörkény *Nazarénusok* c. rajza is művészi becsű munka, s Juhász Gyula éppen a „tolsztoji egyszerűséget” emeli ki benne. Ugyancsak az ő, Tömörkényről írt munkájában olvassuk, hogy Tolsztoj egyik munkájában Tömörkényre hivatkozik, idézván azt az elbeszélését, mely egy nazarénussá vált öreg honvédről szól. Juhász Gyula szerint „egészen a tolsztoji evangélium szellemében való ez a tanítás”, amely Tömörkény *Megállás közben* c. rajzában Hódi bácsi beszédéből kihangzik, s abban összegeződik, hogy az élet egyetlen, igazi, az embereket testvérekké avató célja: a munka.¹⁸¹

Gárdonyi Gézá-t valámikor szokás volt „magyar Tolsztoj”-nak nevezgetni. A két író-t nem igen lehet összehasonlítani egymással, s alább látni fogjuk, hogy Gárdonyinak milyen kedvezőtlen a véleménye általában az orosz regényről. De az „egri remete” s a jaszna-japljánai remete közt rokonságot teremt félrehúzódo különc életmódjuk, a földművelő nép iránt érzett szeretetük, „kultúrposszimizmusuk”, s a hivatalos (róm. kat., gör. kel. ortodox) egyház tanai közé apró eretnekségeket vegyítő vallásos hitük.

Németh László első regényében, az *Emberi színjátékban* (Napkelet 1929) a fiatal regényhős, Boda István, tolsztoji eszmék megszállottja. Szellemileg messze kimagaslik orvosnövendék-társai közül, de utolsó vizsgáját nem teszi le, nem szerzi meg az orvosi oklevelet, vagyis

¹⁷⁸ Justh Zs. naplója 34. l.

¹⁷⁹ Juhász Géza: Debreceni Szemle 1928. 3. sz.

¹⁸⁰ Tömörkény István élete és művei 37. l.

¹⁸¹ U. o. 47. l.

a kuruzslás vádját vonja magára, csak azért, mert romlottak látja a civilizált társadalmat, s nem óhajt ettől oklevelet, jogot, címet elfogadni. Elszakad a társadalomtól, félrevonul testvérének szőlőhegyi kunyhójába, remete-életre. Mikor teljesen elnyüvik a cipője, egy egyszerű ember csizmáját kéri el; testi táplálékot alig vesz magához. Hívei szemében imaházzá válik a szőlőhegyi pince, őt magát mint szentet tisztelik és hallgatják, — végül egy eszelős ember agyonlövi. — Tolsztoj-tanítványnak mutatkozik Németh László két színművében is; ezek: *Villám-fénynél* (1937) és *Cseresnyés* (1942).

Kedvesen beszéli el Németh László, hogy balatoni nyaralásuk idejére magával vitte Tolsztoj *Ifjúságom* c. művét, mint sajátmagának és feleségének szánt olvasnivalót. De bizony nyolcéves kislányuk, Judit olvasta el legelőször. Ettől kezdve a másik két kislány is, a szülők is versenyt olvasták. Orosz regényalakok nevein szólították egymást, a három gyerekleány lelkét jobban érdekelte Tolsztoj műve, mint Tamási Áron mulattató hangú *Ábelje* és Nyírő József *Uz Bencéje*.¹⁸²

Kosztolányi Dezsőné ötéves korában már Tolsztoj *Kreutzer-szonátáját* olvasta,¹⁸³ Szabó Mária *Felfelé* c. regénye (1925) hősnőjének, Horvát Ágnesnek olvasmányai közt is ott van Tolsztoj. — Molnár Kata *A lélek készülődik* c. regényében (1938) Nella, pár hónappal a kereskedelmi iskolai érettségi vizsga után bemegy az iskolaépületbe, az igazgatónővel beszélni. „Csuklóján... ékszer, karján egy Tolsztoj-regényben az érettségi bizonyítvány”.¹⁸⁴

Kosztolányi Dezső rendkívül nagyra becsülte Tolsztoj írásművészetét, különösen stílusának tömörségét és szabatoságát. E tekintetben legtökéletesebb művének az *Iljics Iván halálát* ítélte; ebben nincs egy fölösleges szó sem, márpedig — mondja Kosztolányi — ez a remekmű mértéke.¹⁸⁵

Márai Sándor is már serdülő korában megismerkedett Tolsztoj műveivel,¹⁸⁶ s ezek maradandó hatással vésődtek emlékezetébe. Gyermekkorában a kassai társadalom felső rétegénél még csaknem ugyanazt

¹⁸² Költők a gyerekasztalán. Híd 1940. 2. sz.

¹⁸³ Kosztolányi Dezsőné, K. D. 180. 1.

¹⁸⁴ 251. 1.

¹⁸⁵ Kosztolányi Dezső, Erős várunk, a nyelv 161. 1.

¹⁸⁶ Egy polgár vallomásai 3. kiad. I. 259.

a polgári-humanista életformát élte át, melyet Tolsztoj regényei örökített meg, főként a *Háború és béke*; nem véletlen, hogy Márai „kamaskorának” ez a könyv volt legjelentősebb olvasmánya.¹⁸⁷ Hogy milyen nagyra értékeli Tolsztojt, mutatja ez az idézet: „A nagy könyvek mindig mesekönyvek. Ilyen a biblia, ilyen Tolsztoj, ilyen minden igazi vers, örök történet...”¹⁸⁸

De idézhetünk kedvezőtlen véleményeket is. Tolsztojról, a „prófétáról” szigorú ítéletet mond pl. Tormay Cecil. „Azok, akik elaggottan lesznek apostolok, mikor már nincs miről lemondaniok — hamis apostolok és megöregítik a világot...”¹⁸⁹ Prohászka Ottokár *Soliloquia* c. kötetében lesújtó véleményt mond Tolsztojról (ismerteti ezt a *Nyugat*-ban¹⁹⁰ Földi Mihály.) „A szegény ördög — értem Tolsztojt — azután végleg megkergült, mert nem bírta sehogy áthidalni azt a nagy űrt a sok ragyogó szó s a teljes tetthiány közt...” — Viszont a támadókkal szemben vitatkozó hangú védői is akadnak, pl. Ambrus Zoltán,¹⁹¹ Nagy Lajos¹⁹² stb.

XI.

CSEHOV.

A századvég jellegzetes írója, az irodalmi kispasztika remekelő mestere Csehov. Tárgyválasztó és műalkotó hajlama közel áll a nála tíz évvel idősebb Maupassantéhoz, ezért gyakran együtt említik ezt a két író-t. De Csehov rokonszenvesebb írói egyéniség, mert hiányzik belőle francia író-társának sivár közömbössége, mely könyörtelenségnek is mondható. Csehov is az ismeretlenség homályában élő egyszerű, közönséges embereket szereti figyelni és rajzolni, a kispolgári élet csendben robotoló, se jó, se rossz, különbségeikben is átlagos, halk szenvedéseikben mélyen emberi alakokat, s velük szenved ő maga is, írói

¹⁸⁷ Kassai Őrjázat 98. l.

¹⁸⁸ Ég és föld 129. l.

¹⁸⁹ Assisi Szent Ferenc Kis virágai. Napkelet 1923. 138. l.

¹⁹⁰ 1929. II. 597—603.

¹⁹¹ Tolsztoj és kritikusa. Nyugat 1911. 2—6. és 9/ sz.

¹⁹² Upton Sinclair irodalomtörténete. Nyugat 1937. 8. sz.

magatartása a befelé vérző fájdalom, az élet hajótöröttjei iránt érzett, halkszavú részvét. Nem regényeket írt, az elbeszélő műfaj apróbb formáit művelte, s ebben a nemben tökéletes remekeket alkotott, úgyhogy a „csehovi” jelző megtisztelő rangot jelent, ha egyik-másik magyar író neve elé odateszik.

„Gárdonyi némely rajza szerkezeti tekintetben keveset enged Maupassant és Csehov legjobb kis novelláinak”, mondja Galamb Sándor.¹⁹³ Hangulati tekintetben pedig a két idegen író közül egyedül Csehov marad összehasonlításra alkalmas példának. Gárdonyi általában derűsebb humorú, mint Csehov, de hasonlók egymáshoz a kisembereknek, a gyengéknek, gyermekeknek féltő, gyöngéd, megsajnáló szeretetében. Voltaképpen Gárdonyi sem regényírói, hanem rajz- és novellaírói tehetség, s nem szerette az aprólékos lélekelemzés miatt hatalmas terjedelművé nőtt orosz regényeket. A halála után (1918) megjelent, *Magyarul így! c. nyelvhelyességi tárgyú kötetéből* idézzük a következő két jóízű megjegyzést: „*Unalmas, mint egy orosz regény. A magyar ember megérti, hogy valamelyik orosz regényre gondol a hasonlító. Ha azonban azt mondom: Unalmas, mint az orosz regény, — minden orosz regényt unalmasnak mondok vele. Ami igaz is.*” (240. lap) — „*Lenni: lény, — tenni: tény — mondotta Szemere Pál, a Kazinczy-korabeli szófaragók egyike. Tehát enni: ény (étel), menni: mény (járás), — kenni: kény (subick). S vastaghangú igékből: hunyni: huny (alvás), — unni: uny (orosz regény)*” (321. lap). — Maga tapasztalata alapján mondja ezt Gárdonyi: átkínlódta magát nagyterjedelmű orosz regények német fordításain, s csak az enyhített némileg unalmán, hogy olvasás közben a német és a magyar észjárás nyelvi kifejeződéseit vette össze egymással.

A rajzírás terén tárgy és módszer tekintetében egyaránt közel van Gárdonyihoz Tömörkény István. Érthető tehát, hogy Tömörkény tehetségének a Csehovéval való rokonságát is többen megéreztek. Rozgonyi Margit szerint Tömörkény *Egy szökevényről c. novellája*, s általában a *Ne engedjük a madarat! c. novelláskötet* Csehov írói művészetére emlékeztet.¹⁹⁴ — Igen egyéni módon jellemezteti Márai Sándor egyik

¹⁹³ Napkelet 1923. I. 91.

¹⁹⁴ R. M., Tömörkény István 1932. 28. 1.

regényében Krúdy Gyulával Tömörkényt: Tömörkény műveiben „olyan kékesszürke köd és okos szomorúság terjengett, mint Csehov novelláiban”.¹⁹⁵ — Kosztolányi Dezső jellemzése Csehovról: „Csajkovszkijzenét akarsz-e hallani, vagy Csehov-prózát? Egyformán hat az idegekre mindkettőnek ködös, altató muzsikája, mérges édes mákonya”.¹⁹⁶ Földi Mihály aztán mindjárt értékesíti is ezt a hasonlatot, s azt mondja: „Lovik Károly a magyar novella Csajkovszkija”.¹⁹⁷ Lovik halkszavú s nem ritkán tárgy tekintetében is orosz vonatkozású (*Szergiusz Nikolszkoj, A rozstovi úton*) novellái csakugyan eszünkbe juttatják Csehovot s általában az orosz írókat, de Voinovich Géza szerint „ily hatás nélkül alig képzelhetni modern realista író... Ez korántsem utánzás”.¹⁹⁸

Ady Endre novellaírói módját is Csehovéra emlékeztetőnek látja Schöpflin Aladár: a hang csöndes rezignáltságát, az emberek harcképtelenségét az élettel és sorssal szemben.¹⁹⁹ Ugyanő MórícZ Zsigmondot mint novellaíró-t Csehovval állítja egy rangba; Csehov novellái nem oroszabb ízűek, mint amennyire magyar ízűek a MórícZéi.²⁰⁰ MórícZ Zsigmondnak színpad számára átdolgozott műveiről is megállapítja a kritika, hogy szerzőjük módszere erősen rokon a Csehovével, s mivel Csehov színműveinek megbocsátja a „drámaiatlanságot” a kitűnő környezet- és jellemrajzolásért s a hangulat mély költőiségéért, — az igazság nevében MórícZ színdarabjaitól sem tagadhatja meg az ilyen szempontú elismerést (*Üri muri, Nem élhetek muzsikaszó nélkül*). Csehovnál is, MórícZnál is „külsőleg” alig történik valami a színpadon; a feszültség a lelkekben érlelődik, s csak ritkán robban ki; apró mozzanatok jelképes értelműekké mélyülnek.²⁰¹

Egyébként Csehov halkszavú drámáinak hatása legfeltűnőbb Kádár Endre *A szerelem elmegy* c. színművén (1922). A Csehov-szerű drámaírói modor annyira tudatos Kádárnál, hogy túlzottnak, s a szí-

¹⁹⁵ Szindbád hazamegy. (A Magyar Nemzet 1940. V. 12-i számában.)

¹⁹⁶ Lángelmék. 301. l. (1923.)

¹⁹⁷ Nyugat 1927. I. 590.

¹⁹⁸ Budapesti Szemle 1914. 157. k. 307—313. l.

¹⁹⁹ Nyugat 1925. III. 366—370.

²⁰⁰ U. o. 1925. I. 294—295.

²⁰¹ Galamb Sándor: Napkelet 1928. 6. sz.

nészek számára adott utasítást tudákosnak érezzük. A „némasági” szérepek is jelezve vannak. Pl. „Anna: ...”, Anna: —?” „Anna (a szoba közepén levő pamlagon ül két karjára támaszkodva ... Valója ilyenkor jelentkezik legigazabban, ezekben az egyedüllétekben...)” Féltekenységi dráma ez, de a férj a feleségének csak a gondolataira féltekeny, hiszen tudja, hogy komolyabb hűtlenség fel sem tehető róla; de a túlfinomult idegzetű férfi nem elégedhetik meg holmi átlagos hitvestársi hűséggel! „Házassággá akarod alacsonyítani a mi tiszta viszonyunkat?” kérdi gyötrődve a férj a feleségétől. Nem csoda, hogy az asszony, Anna, elhagyja férjét, hiszen Anna is nagyon érzékeny; ha a színház elsötétített nézőterén valaki a huszadik sorból nézi, ő megérzi. Végül aztán mégis visszatér férjéhez, s mindketten belátják, hogy a folytonos, lassú emésztődés: ez maga az élet.

XII.

GORKIJ.

A századvégi elkényelmesedett, sőt korhadásnak indult polgári életforma ellen mintegy irodalmi tüntetés volt a mult század legvégén egy fiatal írónak, Gorkijnak költészete. Már Csehov is szörnyű orvosi láttelepet adott a polgári életforma betegségéről, hiszen a Csehov műveiben szereplő emberek a polgári életforma áldozatai, — de orvosságot nem tudott ajánlani. Gorkij a polgári művelődés korhadt keretén kívül eső világot mutatta be, ott szerinte új életet lehet kezdeni. Az orvosságot ilyenformán lehetne megjelölni: a műveltség sokévszázados, öröklődött terheltségétől való mentesség, a „természetes” emberi életmódnak újrakezdése. Az ilyen emberek nincsenek kötve semmihez akaratuk és kedvük ellen, független kovácsai sorsuknak, szabadok, csavargók, forradalmárok. A Gorkij írásaiban megnyilvánuló világnézet hitelet és hatását nagyban növelte az a tény, hogy az író maga is részese volt a műveiben ábrázolt életformának — egy ideig. Később aztán tudóbetegsége szükségessé, írói jövedelme lehetségessé tette a polgári életforma napsütött magaslatán való elhelyezkedést. Majd smét visszatért hazájába, de már mint az uralmon levő állami rendszer egyik tekintélye.

A Gorkij rajzolta sajátos környezet egyik szeglete: a Volga-melléki élet proletárai, a vízi munkások, hajóvontatók, halászok és egyéb szegényemberek. Ehhez a környezethez mint természetrajzi valósághoz sokaktól észrevett hasonlóságot mutat a Tisza melléke, különösen Szeged táján. Nem csoda tehát, hogy ennek a vidéknek író-specialistája, Tömörkény István néha Gorkijt juttatja eszünkbe, vagy inkább a Gorkij témáit, e témák környezeti háttérét. A Tömörkény „vizenjárói” és „kétkezi munkásai” nagyjában ugyanazt az életet élik, mint Gorkij szülőföldjének effajta lakói. Mikor Tömörkény azt mondja: „A széles tiszai evező, amiknek a levélformáit még a Volga vidékéről hozták a halászó régi magyarok, vidáman merül a vízbe,”²⁰² — olyan érzésünk támad, mintha a régi magyarok a lelkükben is hoztak volna magukkal valamit a Volga-melléki régi életformából. Tömörkény nem forradalmár, a „csavargás” is csak az írói érdeklődés és a múzeumi gyűjtés fogalmi keretén belül állapítható meg róla, de az egyforma környezet iránt egyforma szeretet hatja át mind a két író.

Gorkij egyéniségének egyik oldalát, a politikai forradalmárságot szocialista meggyőződésé szelidítette magában, „csavargói” ösztönét a magáéval rokonnak érezte és életprogrammá tette a legjellegzetesebb magyar proletár-író: Kassák Lajos. Fiatal korában tanulmányozta is Gorkijt, de tiszteletreméltó kitartással tanult meg a maga lábán járni, s az irodalom terén is a kezdet furcsa vakmerősködései után a művészetnek egyre tisztább eszközeit vette kezébe, s önéletrajzi érdekű kötetei (*Egy ember élete*, nyolc kötet: 1. Gyermekkor... 4. Vergődés stb.) nemcsak címeikkel juttatják eszünkbe Gorkij hasonló jellegű műveit (*Gyermekéveim*, *Gyónás*), hanem érték dolgában elérik, érdekesség tekintetében felülmúlják ezeket.

A proletár-tárgykorrel eljegyződött íróinknak már elindulásukkor Gorkij a bevallott, vagy be nem vallott mintaképük. „Tizenkilenc éves voltam, napról-napra terveztem a „nagy regény” megírását, Gorkij volt az eszményképem”.²⁰³

Dallos Sándor önéletrajzi regényében (*Az ember nyomában* 1939) nem említi Gorkijt, de amit elbeszél magáról, az a csavargói „életpályá-

²⁰² Vizenjárók és kétkezi munkások. 1902. 75. l.

²⁰³ Zelk Zoltán, *Az irodalom hatása*. Nyugat 1938. II. 380.

nak” még a Gorkijénál is tudatosabb megvalósítása. Középiskolát végzett ifjú létére „éhezni” akar, nem dolgozik, nincs lakása, nincs keresete, kinn hál a szabad ég alatt, fűvet eszik stb., hogy megismerje, megízlelje az emberi nyomorúságot. Könyvének nyilatkozatai szerint nem érezte jól magát másutt, csak a nincstelenek között, ahol sok bajt és szenvedést, de sok gyönyörű emberi tulajdonságot is talált.

Tersánszky Józsi Jenő számára nem az önsanyargatás iskolája a társadalmonkívüliség, ő azért fordít hátat a polgári életformának, mert lenézi ezt, alacsonyabbrendűnek értékeli azokénál, akikről a polgári jólét emberei tudomást sem akarnak venni. Ismeri és szereti az orosz írókat, bizonyára Gorkijt is, de írói eredetisége érintetlen marad.

Gorkij legismertebb műve, az *Éjjeli menedékhely* (1901), nem egyéb merész környezetrajznál, melyből hiányzik a tulajdonképpeni dráma. De hírnevét éppen „az élet mélységeibe” bepillantást engedő helyzetrajznak köszönheti. A naturalista ízlés az ilyen tárgyak választása terén a francia irodalomban hamarabb jeletkezett, mint az oroszban, s pl. a francia mintákon nevelkedett Bródy Sándor cseléd-tanárja is (*Erzsébet dajka és más cselédek*, A dada) megelőzte Gorkij művét. De aztán az *Éjjeli menedékhely* nagyon népszerűvé lett, 1903-ban hárman is lefordították magyarra, s hatása később fel-feltűnt regényben, drámában egyaránt. Csak egy-egy példát említünk. Gergely Sándor *Béke* c. regénye (1924) is „jelenetek az élet mélységeiből. Csempészek, tolvajok, rikkancsok, utcai dohányárusok és prostituált nők 221 oldalon keresztül a társaink...”²⁰⁴ Emőd Tamás és Tőrk Rezső *Két lány az utcán* c. színdarabjának (1929) alakjai is „az élet mélységeiből” jelszavával sorakoznak fel, jó öreg „Nachtschl”-reminiscenciákkal...”²⁰⁵

Gorkij életének azt a szakaszát, mikor vasúti munkás volt, igyekszik novellai módon megeleveníteni Hajnik Miklós *A veszedelmes ember* c. kis elbeszélésében.²⁰⁶ Gorkijnak, vagy valamelyik művének emlegetése sem ritka. Nagy Lajos *Barlangvári kastély* c. elbeszélésének mintegy a keretét képezi Gorkij *Huszonhat és egy* c. novellája. A sze-

²⁰⁴ Nagy Lajos: Nyugat 1925. I. 351.

²⁰⁵ Rédey Tivadar: Napkelet 1929. 18. sz.

²⁰⁶ Nyugat 1921. 1725—1728. 1.

génysorsú, alacsonyszármazású Péter jogi korrepetitornak megy a barlangvári grófi kastélyba. Az ebédre várakozva, belekezd az említett elbeszélés Magyar Könyvtár-beli szövegének olvasásába, de izgatottsága miatt nem tud odafigyelni. Másnap szörnyű tapasztalatokat szerez az öreg gróf gőgjéről, kegyetlenségéről s fia arcátlanságáról, — visszamenekül a Gorkij-novella olvasásához, de ennek befejezése is elégedetlenséget ébreszt benne, s rosszul érzi magát a kastély pompás szobájában.²⁰⁷ A proletár-sors keserűségét éreztető elbeszélésbe jól beleillik a Gorkij-motívum. — Humoros hangú emlékezések is akadnak Gorkij-ról. Egy magyar hadifogoly-csapatot Omszkban ugyanabba az épületbe szállásoltak el, amelyben valaha Gorkij töltötte száműzetése idejét. A szobák falain poloska-vérfoltok éktelenkedtek. A magyar hadifogoly felsóhajt naplójában: „Hej, Gorkij, Gorkij! Megjelsz lelki szemeim előtt, az éjjeli menedékhelyen tökmagot rágó báróddal, és az elfogóöccttség könnyei fátyolozzák el szemeimet arra a gondolatra, hogy vérem a véreddel, nagy férfiú, össze fog keveredni”.²⁰⁸ — Az „éjjeli menedékhely” kifejezés (pedig csak a német fordításban kapta ezt a címet Gorkij darabja) szállóigévé lett. A gyűjtőfogház udvarán egy csomó letartóztatott ember volt és sok lopott holmi. „Szép kis társaság, mondhatom”, szólta a rendőrtiszt. „Éjjeli menedékhely, jegyezte meg keserű mosollyal a festő”.²⁰⁹ — Egy fiatal írónkat hajnalban így ébreszti fel kávéházi szunyókálásából a kávéház tulajdonosa: „Ne aludjon itt, nincs itt Gorkij Maxim”. A tulajdonos összezavarta a szerző nevét és a műcímét.²¹⁰

Gorkij költészete: a nyomor és rútság képei, a művészetnek egy sugárától megaranyozva. Körülbelül ez lehet az értelme a „gorkiji” jelzőnek a következő megjegyzésben. Egy moszkvai fiatal házaspár lakásáról mondja Illyés Gyula: „A szörnyű összeviasszaságot az egyik szobából kipattogó citera varázsolja gorkiji csendéletté”.²¹¹

²⁰⁷ U. o. 1925. III. 431—448.

²⁰⁸ Laky Imre, *Öt év Szibériában* 1921. 147. l.

²⁰⁹ Szarka Géza, *Örvény*. Év n. 75. l.

²¹⁰ Zelk Zoltán: *Nyugat* 1938. II. 379—380.

²¹¹ Oroszország 102. l.

Vannak olyan íróink, akiknek művein érezhető valami oroszos íz, de egyik orosz író hatását sem lehet azért világosan megállapítani rajtuk. Elsősorban azokra gondolunk, akiknek ereiben szláv vér, vagy szláv vér is kering. Az ilyen magyar írók kedélye, hangulati hajlama, világmagyarázó módja minden irodalmi hatás nélkül is rokonságot mutathat az orosz irodalom egyik-másik jellegzetes vonásával. Reviczkynek, Endrődinek, Rudnyánszkyknak szláv származására mutat rá Farkas Gyula, midőn e költőknek a szegények és szenvedők iránti részvétéről szól.²¹² Komáromi János írói egyéniségében is lényeges vonásnak mondja ezt Kilián Zoltán; „szlávós hangulat ez, azaz minden ízében passzív, de azért több a nyicsevónál”.²¹³ Kaffka Margit egyik-másik regény- vagy novella-alakjának jelleméhez a magyarázatot az író „felszláv” származásában keresi egy kritikus.²¹⁴ Ennek a szempontnak érdemleges és szép alkalmazását láthatjuk azon az arcképen, melyet Juhász Gyuláról összes költeményeinek megjelenése alkalmával rajzolt Szabó Zoltán a *Jelenkor* 1942-i évfolyamában. Juhász Gyula, *Orbán lelke* c. elbeszélésének hőisével, Orbán Gergely gimn. tanárral így mondatja ki szlávós szomorúságú világnézeti hitvallását: „a szenvedés az egyetlen forma, amellyel a sors és az emberek mostohasága és ostobasága ellen védekezni tud”.²¹⁵

Bartóky József *Új élet* c. elbeszélése²¹⁶ egy fiatal férfi csodálatos lelki megváltozásáról szól. Az első világháború végén Eiekes István főhadnagy egy este hazakerül Budapestre, s lelkileg annyira fáradtnak érzi magát, annyira céltalannak látja az életet, hogy öngyilkossá akar lenni. Ekkor megszólítja egy öreg bérkocsis, hazaviszi magához, megmutatja életmódját, egyszerű szavakkal elmondja vallásos hitének, életbölcseiségének alapelveit, — s Elekessel csoda történik; úgy érezte „mintha ama bibliai halászok, vargák, ácsok és más egyszerű emberek közül való volna ez az öreg ember”. Ez éjtszaka után Elekes főhadna-

²¹² Az asszimiláció kora a m. irodalomban 193. l.

²¹³ Napkelet 1928. 9. sz.

²¹⁴ Turesányi Elek: Nyugat 1911. 8. sz.

²¹⁵ Holmi. Genius-kiad. 104. l.

²¹⁶ Az Őszi esték c. kötetben (1922).

gyot nem látták többé addigi barátai, bajtársai, ismerősei... Az ilyen irányú, hirteleni, gyökeres megváltozás nálunk igen ritka, az orosz életben gyakori. — Bartóky *Hajótöröttek* c. novellájának²¹⁷ hőse, egy züllött színészből lett minisztériumi irattári díjnok így elmélkedik: „Ki tudja, nem a legnagyobb boldogság-e a szenvedésnek, a fájdalomnak, a nyomorúságnak érzése, s nem azok-e a kiválasztottak, akiknek ez az osztályrészük?” És nem marad csupán az elmélkedésnél, hanem cselekedni is tud a szerint.

Századunk elejére esik különféle végletes merészségű (vallási, szerelmi stb.) eszmék és elvek szépirodalmi mezben való hirdtetése Oroszországban. A magasztalók és megbotránkozók vitájából Arcübasev neve hallatszott ki lehangosabban. *Szanin* c. regénye magyar fordításának megjelenése (1907) után nálunk is kitört körülte a botrány. Egy képviselőházi interpelláció megelőzése végett az igazságügy-miniszter 1909-ben elkoboztatta a regényt, s eljárást indított a regény fordítója ellen;²¹⁸ Karinthy Frigyes megírta a *Szanin* karikatúráját, az ügyészség vádat emelt Karinthy ellen vallásellenes izgatás címen...²¹⁹ Most, mikor már egy emberöltőnyi idő telt el azóta, a *Szanin*-féle eszmék magyar visszhangjai közül csak utalunk két ugyanegy évben (1914) s ugyanegy folyóiratban szereplő apró példára, hogy lássuk belőlük, milyen ellenszenves merészségűek voltak az orosz eszméminták (ha esetleg a németeken át jutottak is el hozzánk): *Erotikus művészet és művészi erotika*. Nyugat 1914. 6. sz. — *Egy berlini leány*. U. o. 1914. 2. sz.

Hogy a századfordulókör és a XX. század elején az orosz irodalom milyen divatosan népszerű volt nálunk, bizonyítja Herczeg Ferenc *Új Idők*-beli cikke, mely Palágyi Lajos *Rabszolgák* c. drámai költeményéről szól. Ez a dráma, melyet a M. Tud. Akadémia az 1898—99-i Karácsonyi-díjjal tüntetett ki, színpadra 1904-ben került. Ekkor írta róla az *Új Idők* egyebek között ezt: „A darabnak van egy menthetetlen hibája: nem orosz ember írta. Mondom Önnek, ha Ivan Ivanovics, vagy Petár Petrovics neve állana a színlapon, akkor ma Budapesten nem

²¹⁷ A Szivárvány c. kötetben (1924).

²¹⁸ Szabó Endre, Fekete történet 1909. 23. l.

²¹⁹ Lásd Karinthy levelét. Nyugat 1909. 8. sz.

volna úri ember, aki be merné vallani, hogy nem látta még a Rabszolgákat. Az egész város ma lázban volna és erről beszélne ..." stb.

XIV.

Dolgozatunk csak fel akarja hívni a figyelmet arra a kérdésre, hogy az orosz irodalom nyolc évtized óta milyen szerepet játszik a magyar irodalomban. Ezutáni vizsgálatoknak kell a lehetőség mértékéig minél pontosabban tisztázniok, hogy a magyar és az orosz lélek egymáshoz való viszonyának kérdésében számításba jöhet-e az a körülmény, hogy történelmi életünk hajnalán évszázadokig Európa keleti részein laktunk és szláv fajokkal később is állandó vérségi érintkezésbe jutottunk. Továbbá, hogy a XIX. század második felében az orosz eredetűnek látszó irodalmi hatások csakugyan orosz eredetűek-e, s mennyiben van közük más irodalmak részéről bennünket ért egyidejű hatásokhoz. Az orosz irodalmi hatás jeleit, nyomait, bizonyítékait tovább kell kutatnunk, s ha ez a kutató munka már jól előre haladt, csak akkor remélhető, hogy a sok-sok apró adatból és példából egységes, összefüggő, s mélység és szélesség irányában nagyobb kiterjedtségű képet kapunk arról, milyen hatással volt ránk az orosz szellem az irodalom síkjában, az eszmei mondanivaló és a művészi alakítás eszközei által. Az irodalmi hatásnak érdekes oldala az is, amely az olvasók tömeg-ízlésének, a divatosságnak, a köztetszésnek mérlegén állapítható meg.

A SZERZŐK NEVÉNEK ÉS A MŰVEK CIMÉNEK JEGYZÉKE

- Abonyi Árpád 38.
 Füst 38.
 Abonyi Lajos 42.
 Ady Endre 7, 17, 19, 65.
 Aldrich 11.
 Ambrus Zoltán 58, 63.
 Giroflé és Girofla 58.
 Arany János 14, 25, 33, 35.
 A kétablakú ház 25.
 Tengerihántás 35.
 Arany László 14, 20, 21.
 Arcübasev 71.
 Szanin 71.
 Ábrahám Ernő, P. 53.
 Révészek 53.
 Babits Mihály 20, 29, 44, 53.
 Halálfiái 53.
 Balázs Sándor 47.
 Bikfic tanár úr 47.
 Balzac 12.
 Bartóky József 56, 70, 71.
 Az apja fia 56.
 Hajótöröttek 71.
 Új élet 70.
 Beczássy Judit 31.
 A medve 31.
 Oblomov 31.
 Beöthy Zsolt 6, 11, 25, 27.
 Rajzok 27.
 Berczellyné Gajáry Böske 40.
 Mardocheus 40.
 Berend Miklósné 58.
 A lüktető talaj 58.
 Berényi László 28.
 Berzsenyi Dániel 21.
 Bethlen Margit grófnő 40.
 Pitypang 40.
 Bérczy Károly 14, 15, 16, 19, 27.
 Bodenstedt 14, 15, 21.
 Bródy Sándor 13, 17, 21, 37, 56, 68.
 A dada 68.
 Erzsébet dajka 68.
 A nap lovagja 21.
 Don Quixote kisasszony 17.
 Byron 10, 15, 19, 22, 35.
 Coppée 61.
 Csajkovszkij 65.
 Csathó Kálmán 28.
 Felhők lovagja 28.
 Az órák útni kezdtek 28.
 Császár Elemér 10, 27, 30.
 Csehov 30, 36, 63—66.
 Cserényi (Zilahy Imre) 14.
 Csiky Gergely 33.
 Czóbel Minka 31.
 Névnep 31.
 Dallos Sándor 48, 54, 67.
 Az ember nyomában 48, 54, 67.

- Darkó István 51.
 Zuzmára 51.
 Déry Tibor 50.
 Két nővér 50.
 Dickens 11, 12, 27.
 Dosztojevszkij 10, 12, 13, 26, 28, 36,
 44—57.
 Bűn és bűnhődés 12, 44—55, 56.
 Emlékiratok a holtak házából 55.
 Fehér éjtszakák 54, 55.
 A félkegyelmű 12, 56.
 Karamazov testvérek 55, 56.
 Dóczy Lajos 33.
 Dumas, ifj. 12.
 A kaméliás hölgy 12, 38.
 Egri Gyula 16.
 Júlia szerelme 16.
 Eliot G. 27.
 Emőd Tamás (és Török Rezső) 68.
 Két lány az utcán 68.
 Endrődi Sándor 34, 70.
 Alkony 34.
 Eötvös József br. 15.
 Erdélyi József 59.
 Falu Tamás 31.
 Levél Oblomovhoz 31.
 Farkas Gyula 70.
 Feleki Sándor 14.
 Fenyő Miksa 58.
 Feuillet O. 34.
 Fóthy János 19.
 Ének az ifjúságról 19.
 Földi Mihály 47, 49, 63, 65.
 Egy barátság története 49.
 A házaspár 47.
 A század asszonya 59.
 Freud 13.
 Füst Milán 53.
 Advent 53.
 Gaál Mózes, ifj. 59.
 A félhomályban 59.
 Galamb Sándor 11, 34, 35.
 Gárdonyi Géza 61, 64.
 Magyarul így! 64.
 Gellért Oszkár 42.
 Gergely Sándor 68.
 Béke 68.
 Gogoly 24, 29, 36, 42, 45, 57.
 Bulyba Tárász 25, 26.
 Egy kép a régi jó időből 24.
 Holt lelkek 25.
 A köpönyeg 24, 25.
 A revizor 25.
 Goncsarov 29—32, 41, 57.
 Hegyszakadék 29.
 Oblomov 29—32, 36.
 Gorkij 9, 12, 44, 60—69.
 Éjjeli menedékhely 68.
 Gyermekéveim 67.
 Gyónás 67.
 Huszonhat és egy 68.
 Gozdu Elek 30, 41, 42.
 Az aranyhajú asszony 42.
 Kőd 30, 41, 42.
 Tantalus 42.
 Greguss Ágost 10.
 Györffy István 26.
 Gyulai Ferenc 24.
 Gyulai Pál 12, 15, 19, 21, 24, 25, 33,
 34, 35, 57.
 Egy régi udvarház 24.
 Az első magyar komikus 24.
 Romhányi 15.
 Horatius olvasásakor 19.
 Hahn-Hahn Ida 34.
 Hajnik Miklós 68.
 A veszedelmes ember 68.
 Halász Gábor 41.

- Harsányi Zsolt 57.
 Harte, Bret Fr. 11.
 Hatvany Lajos 19.
 Anyégin olvasásakor 19.
 Havas András Károly 22.
 Árnyékok 22.
 Hegedüs Loránt 44.
 Hegedüs Sándor, ifj. 7.
 Herczeg Ferenc 7, 8, 21, 26, 29, 39, 71.
 Fenn és lenn 24, 39.
 Ocskay brigadéros 26.
 Hevesy Iván 8.
 Hugo Viktor 12.
 Nyomorultak 12.
 Ignác Rózsa 31.
 Ezer hold pipacs 31.
 Illyés Gyula 6, 7, 8, 26, 69.
 Iványi Ödön 13, 16, 17, 46.
 A püspök atyafisága 13, 16, 46.
 Jancsó Benedek 29, 33.
 Turgenyev Iván 33.
 Jantsó Pál 24.
 Jókai 14.
 Juhász Gyula 55, 61, 70.
 Orbán lelke 70.
 Justh Zsigmond 7, 9, 13, 37, 41, 46,
 60, 61.
 Fuimus 41.
 Gányó Julcsa 61.
 A puszta könyve 7, 41.
 Napló 9, 47, 60.
 Kabos Ede 49.
 Két halott regénye 49.
 Kaffka Margit 70.
 Karafiáth Jenő 14.
 Karácsony Benő 28.
 Pjotruska 28.
 Karinthy Frigyes 71.
 Kassák Lajos 67.
 Egy ember élete 67.
 Kádár Endre 65.
 A szerelem elmegy 65.
 Keats 23.
 Kéky Lajos 40.
 Képes Géza 14.
 Kilián Zoltán 70.
 Kisfaludy Sándor 35.
 Kodolányi János 40.
 Történelem 40.
 Komáromi János 28, 70.
 Kontros Endre 28.
 Kosztolányi Dezső 9, 13, 19, 46, 58,
 62, 65.
 Aranysárkány 58.
 Mágia 20.
 Kosztolányi Dezsőné 9, 62.
 Krúdy Gyula 8, 12, 17, 18, 22, 30,
 31, 35, 36, 65.
 Aranykézutcai szép napok 18.
 Hét bogaly 18.
 Napraforgó 18.
 Palotai álmok 31.
 Pesti album 18.
 Velszi herceg 18.
 A vörös postakocsi 17, 18, 22, 31.
 Kuncz Aladár 12, 55.
 Fekete kolostor 55.
 Laczkó Géza 59.
 Lakatos László 51.
 A teve 51.
 László Miklós 28.
 A legboldogabb ember 28.
 Lermontov 10, 14, 20—23, 35, 57.
 A hajó 21, 23.
 Északi fény 14.
 Korunk hőse 21, 22.

- A szerkesztő, olvasó és költő 21.
 Longfellow 34.
 Lovászy Márton, ifj. 60.
 Irisz 60.
 Lovik Károly 65.
 Szergiusz Nikolszkoj 65.
 A rosztovi úton 65.
 Majthényi György 18, 31.
 Ajándék 31.
 Aranymálkó 19.
 Mariay Ödön 25, 26, 52.
 Őskelet 26, 52.
 Maupassant 35, 63, 64.
 Márai Sándor 56, 57, 62, 63, 64.
 Mednyánszky László br. 7.
 Mikszáth Kálmán 27, 39, 53, 54.
 Az én kortársaim 39.
 Öregek 27.
 Moldvai Klára 37.
 Mollinár Gizella 54.
 Betelt a föld hamissággal 54.
 Molnár Ferenc 22.
 Andor 22.
 Az éhes város 22.
 Rabok 22.
 Molnár Kata 62.
 A lélek készülődik 62.
 Móricz Zsigmond 30, 43, 59, 65.
 Don 59.
 Életem regénye 44.
 Nem élhetek muzsikaszó nélkül 65.
 Sárarany 43.
 Úr! muri 30, 65.
 Nagy Berta 52.
 A tolvaj 52.
 Nagy Lajos 26, 54, 63, 68.
 Barlangvári kastély 68.
 Németh László 48, 61, 62.
 Cseresnyés 62.
 Emberi színjáték 48, 61.
 Villámfénynél 62.
 Nyirő József 62.
 Uz Bence 62.
 Oláh Gábor 9, 22.
 Korunk hőse 22.
 Paál Árpád 11.
 Paál Ferenc 31.
 Land 31.
 Palágyi Lajos 71.
 Rabszolgák 71.
 Petelei István 11, 42, 43, 57.
 Petőfi 7, 29.
 Pató Pál 29.
 Péterfy Jenő 13.
 Pintér Jenő 42.
 Pogány Béla M. 55.
 Élet a porban 55.
 Polko Elise 34.
 Prévost 12.
 Manon Lescaut 12.
 Prohászka Ottokár 63.
 Soliloquia 63.
 Puskin 10, 12, 14—20, 35.
 Anyégin Eugén 10, 14—20, 22,
 31, 35.
 A cigányok (A cigányleány) 14, 20.
 A kaukázusi fogoly 14.
 Északi fény 14.
 Költői beszélyek 14.
 Radó Antal 14.
 Radványi Géza 60.
 Zárt tárgyalás 60.
 Rác Pál 31.
 A szomorú ember 31.
 Rákosi Jenő 26.
 Reviczky Gyula 21, 32, 38, 45, 70.
 Apai örökség 21.
 A cigaretről 38.

- Imádságom 46.
 Perdita 45.
 Turgenyev 32.
 A Volkov-temető 33.
 Rédey Tivadar 19.
 Riedl Frigyes 35.
 Rozgonyi Margit 64.
 Rónay György 59.
 Fák és gyümölcsök 59.
 Rudnyánszky Gyula 70.
 Sand G. 12.
 Sándor Pál 50.
 Raszkolnyikov Szibériában 50.
 Sárközi György 39, 58.
 Mint oldott kéve 39, 58.
 Schedel Ferenc 14.
 Schöpflin Aladár 26, 51, 65.
 Szollogub 25, 42, 45.
 Előkelő világ 25.
 Stendhal 61.
 Sue E. 12.
 Surányi Miklós 51.
 A csodavárók 51.
 Sükei Károly 24, 25.
 Szabó Endre 14, 45.
 Szabó Mária 62.
 Felfelé 62.
 Szabó Zoltán 70.
 Szakáts László 51.
 Dolgozzatok... 51.
 Szathmáry Károly, P. 34.
 Fácántojások 34.
 Szántó György 56.
 Volgalal 56.
 Szász Károly 14.
 Székely József 20.
 Szép Ernő 18.
 Lila ákác 18.
 Szinyei Merse Pál 9.
 Szitnyay Zoltán 53.
 Lángoló hegyek 53.
 Szomorú Dezső 60.
 Gloria 60.
 Szucsich Mária 53.
 Tavasztól télig 53.
 Szűry Dénes 12, 35, 37.
 Emlékek 12.
 Taine 41.
 Tamási Áron 62.
 Ábel 62.
 Tárkányi Béla 33.
 Tersánszky József Jenő 68.
 Thackeray 27.
 Timkó Iván 23.
 Tisza Kálmán 53.
 Tolnai Lajos 11, 27.
 Életrépek 27.
 Tolsztoj Leó gr. 10, 36, 44, 45, 51,
 57—63.
 Feltámadás 45, 46, 57, 60.
 Háború és béke 45, 57, 58, 59, 62.
 Ifjúságom 62.
 Iljics Iván halála 62.
 Karenina Anna 57, 59.
 A Kreutzer-szonáta 60, 62.
 Tormay Cecil 63.
 Torzsevszki K. 23.
 A vőlegény 23.
 Tömörkény István 7, 11, 36, 40, 55,
 61, 64, 65, 67.
 Különféle magyarok... 40.
 Megállás közben 61.
 Nazarénusok 61.
 Ne engedjük a madarat 40, 64.
 Vizenjárók... 67.
 Török Gyula 30, 36, 42.
 A porban 30.

Török Rezső (és Emőd Tamás) 68.
Két lány az utcán 68.
Turgenyev 10, 11, 12, 30, 32—44,
45, 57.
Apák és fiúk 40, 44.
Első szerelem 38.
Füst 37, 38, 39, 40.
Költemények prózában 40.
A kutya 40.
Napkelte előtt 38.
A nemesi fészék 33.
Az ötödik kerék 42.
Rudin Dimitri 42.
Tavaszi hullámok 36, 38.
A vadász iratai 34, 35, 36.
Tutsek Anna 11.
Elbeszélések és rajzok 11.
Twain Márk 11.

Ujlaki Antal 61.
Bibliás emberek 61.
Vadnay Károly 33.
Várkonyi Nándor 9.
Vértesi Arnold 37, 38.
Eltévesztett utak 37, 38.
Mindhiába 38.
A nyomorúság iskolája 38.
Öngyilkosok 38.
Páriák 38.
Viardot-né 36.
Voinovich Géza 65.
Werner Gyula 16.
Wohl Stefánia 39.
Aranyfűst 39.
Zilahy Imre (Lásd: Cserényi)
Zilahy Károly 14.
Zsolt Béla 20.
Anyégin és a fizetésképtelenség 20.

